Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

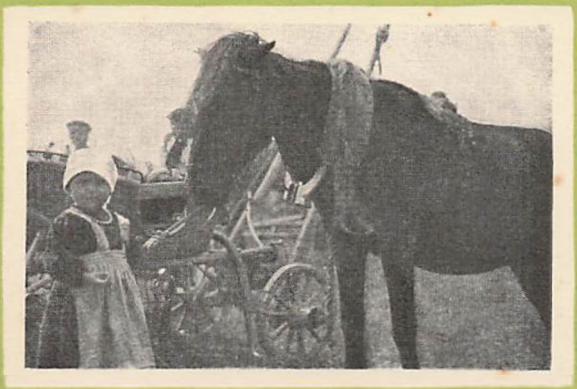
AD FORTIDS VEJE

HISTORISK FOLKELIG LÆSNING

REDAKTION HAL KOCH

NR. 3 *1946*

DET DANSKE FORLAG

TYRKIET, LANDET MED DE GAMLE KRIGERTRADITIONER, STOLER STADIG PAA SIN HÆR

Af Kaptajnløjtnant *V. K. Sørensen.*

Tyrkiet, Landet, der trods kraftige diplomatiske Angreb fra begge de krigsførende Parters Side lige fra Krigens første Dag, gik ind i det femte Krigsaar, uden at det var lykkedes at trække det over i en af de krigsførende Lejre, holder stadig sine mobiliserede Hære paa 1½ Million Mand under Vaaben.

Den tyrkiske Balancepolitik under Krigen er een af den nu afsluttede Krigs mærkeligste Kapitler. Men den tyrkiske Politik maa stadig balancere mellem modstridende Stormagtsinteresser i det vestlige Middelhavsomraade. Rusland er paa March mod Dardanellerne. Sovjetunionen har aabenbart nu foreslaaet Tyrkiet en tosidet Overenskomst med Hensyn til dette vigtige Stræde, muligvis med russiske Støttepunkter ved Stræderne, saaledes at disse vigtige Vandveje sikres udelukkende for Rusland. Desuden er det sandsynligt, at Moskva vil stille Krav om de, tidligere italienske, dodekanesiske Øer i Ægæerhavet for saaledes endvidere at sikre sig Vejen fra Dardanellerne ned i Middelhavet. Her møder Sovjet imidlertid Modstand fra de Allierede, idet det kun kan være med disses Støtte, at Tyrkiet vægrer sig mod saaledes at lade Rusland faa Fodfæste i sit europæiske Omraade og i Ægæerhavet, hvorved

Lilleasien vilde blive omklamret og russisk Indflydelse gennem tyrkisk Omraade ned i det mellemste Østen lettet.

Som Strædernes Vogter besidder Tyrkiet Nøglen til Balkan. Længe før der var Forsider til, var Dardanellerne Forsidestof, og i henved 500 Aar har Tyrkerne nu holdt denne Position. Ganske vist besatte Englænderne efter Tyrkiets Kapitulation i 1918 det eftertragtede Omraade, men da Byttet skulde deles mellem Sejrherrerne, opstod der straks Stridigheder mellem England og Frankrig, den ene undte ikke den anden Stambul — og saa forblev Stambul tyrkisk! Strædespørgsmaalet ordnedes saaledes, at der fremtidig skulde være fri Gennemsejling for alle Nationers Krigs- og Handelsskibe, under Kontrol af en international Komité. Men langsomt forbedrede Tyrkiet sin Stilling ved Stræderne. Og da det paany trak op til et Opgør af Verdensformat, blev der paa tyrkisk Initiativ indledt nye Forhandlinger om Strædeproblemet, hvorefter Tyrkiets Suverænitet over Strædeomraadet genoprettedes, og Landet fik Lov til at befæste Kysterne.

Tyrkiet havde faaet »Nøglen til Balkan« tilbage. Intet Under derfor, at Tyrkiets Stilling under Krigen var Genstand for den største Interesse fra de krigsførende Stormagters Side. Og intet Under derfor, at Rusland under sin March mod Balkan og Middelhavsomraadet nærer den største Interesse for det tyrkiske Problem.

Men den tyrkiske Forsvarspolitik i dette Spørgsmaal støttes aabenbart med Styrke af de Allierede, og Tyrkiets militære Forsvar er sikkert heller ikke uden Betydning i dette Spørgsmaal. Den tyrkiske Vilje til at hævde sig er meget kraftig. Som Efterkommere af de berømte Osmannere sætter Tyrkerne de militære Traditioner meget højt; de betragter Soldaterlivet som Mandens egentlige Beskæftigelse, tyrkiske Soldater er berømte for deres Dygtighed

som Krigere, deres Mod og Haardførhed. De er glødende Patrioter, og selv om Tyrkerne ikke i Dag har nogen national Religion, saa er de fleste stadig Muhamedanere og kæmper med typisk asiatisk Fatalisme og er derfor fuldstændig frygtløse i Kamp.

Tyrkerne nedstammer fra et Folk af Krigere fra Turkestans Stepper i Egnene Øst for det kaspiske Hav. Her levede de som Nomader og opretholdt iøvrigt Livet ved at foretage Røvertog mellem Naboerne eller ved at tage Krigstjeneste hos muhamedanske Herskere. Omkring 1300 havde Osman, der var Høvding for en lille tyrkisk Stamme, som efter ham kaldtes Osmanner, stiftet et Rige i Lilleasien. Disse Osmanner er det, der drager frem og i det følgende Aarhundrede tager det ene Stykke efter det andet i tre Verdensdele, i Asien, i Europa og i Afrika.

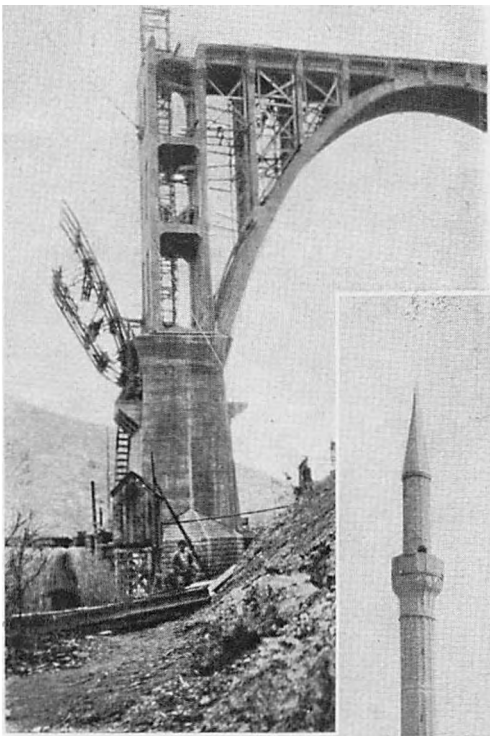
Begyndelsen til Tyrkernes Indtrængen i Europa var Erobringen af Tzympe, det nuværende Chemenlik, ikke langt fra Gallipoli. Efter Sagnet blev den taget af en Styrke paa kun firs Mand, der blev sendt over Strædet paa Tømmerflaader af Træstammer, bundet sammen med Remme af Okseskud. Denne Erobring lettedes af en Borgerkrig, som ved den Tid rasede i det byzantiske Rige, og Osmannernes Anfører fik endog Opfordring til at sende en større Styrke til Undsætning for det Parti, som forsøgte at forsvare Konstantinopel mod Oprørernes serbiske og bulgarske Forbundsfæller. Osmannerne imødekom denne Opfordring, og Toget lykkedes, men herefter nægtede de at give Slip paa det Omraade, som de havde bemægtiget sig, og hvortil der i det følgende føjedes selve Gallipoli.

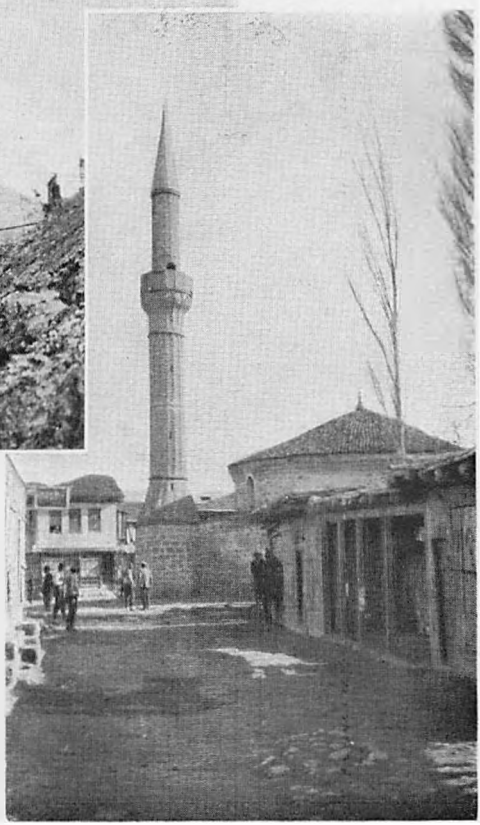
Osmannerne tog efterhaanden alt fra den østromerske eller græske Kejser, saa han til sidst kun havde selve Konstantinopel tilbage. Den belejrede Sultan Muhamed II nu med 200,000 Mand. Men skønt den græske Kejser Konstan-

tin XI kun havde 10,000 Mand til Stadens Forsvar, gjorde Grækerne tappert Modstand, og Murene var stærke. Først da Sultanen en Nat lod sine Skibe sætte paa Ruller og trække ind i Havnen, »Det gyldne Horn«, saa han kunde lade Byen beskyde fra alle Sider, kunde han tage Byen med Storm, til Trods for et heltemodigt Forsvar ledet af Kejser Konstantin, som selv faldt i Kampen. Byen blev derefter plyndret, men ikke ødelagt, for Muhammed vilde selv have den til Hovedstad. Det var den 29. Maj 1453.

Konstantinopels Fald satte hele Europa i Skræk, men fem Aar efter blev Athen besat, og i Løbet af de næste Aartier Bosnien, Valakiet og Albanien. Paa hele Balkanhalvøen var Tyrkernes Herredømme nu varigt befæstet, og derfra truede de Ungarn. Det er selv den Dag i Dag yderst uhyggeligt at se, hvorledes dette ejendommelige Folk, som satte hele Livet ind paa militære Erobringer, aad sig mere og mere ind i Europa.

Efterhaanden gik det imidlertid som det saa ofte gaar. Svage Regenter, Forfald inden for Regering og Embedsstand medførte ogsaa en ydre Svaghed, og da Tyrkiet i 1914—18 gik ind paa den tabende Parts Side, syntes det som om Landet aldrig mere skulde rejse sig. Det, der er foregaaet inden for de sidste femogtyve Aar synes da ogsaa som et fuldstændigt Eventyr. Da det saa sortest ud, Fjender truede fra alle Sider, og den daværende Sultan og hans Regering stod saa godt som magtesløse, landede en ung Officer, Mustafa Kemal, i Samsum ved Det sorte Hav. Med denne Landgang paa tyrkisk Jord begyndte den næsten udsigtsløse Kamp, som en lille Skare energiske Tyrkere førte mod deres Sultans kraftesløse Regering og mod den første Verdenskrigs sejrrige Magter. De støttedes kun af de Rester, som var blevet tilovers af den tyrkiske Hær og af de næsten helt udmattede anatolske Bønder.

Fra Tyrkiet.

Overst: Bygning af en moderne Bro.

Nederst: Moske med det slanke Taarn, Minareten, hvorfra Muezzinen kalder til Bon paa de fastsatte Tider af Dognet.

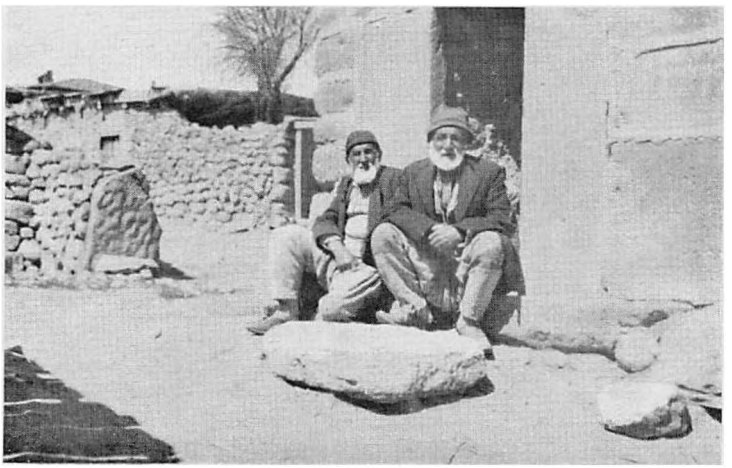
Moderne tyrkisk Sokadet.

Kemal Atatyrk hilser paa Landsbyens Ældste.

Tyrkiske
Folketyper.

Visby, omgivet af den gamle Bymur.

Toethalvt Aar senere var Drømmen blevet til Virkelighed, og Kemal Atatyrk — Tyrkernes Fader — som hans Tilnavn nu lød, kunde gaa i Gang med en omfattende Ændring af Tyrkiets sociale, kulturelle og politiske Forhold.

Der forestod Landets Ledere et meget stort Genopbygningsarbejde. Der blev bygget Sukker- og Tekstilfabrikker, Kulgruberne og Mineralforekomsterne skulde udnyttes, man anlagde Veje og byggede en ny Hovedstad. Alt dette fik Tyrkiet med megen Besvær udrettet mellem de to store Krige, og de fleste af de imponerende Resultater vilde være gaaet tabt ved en ny Krig. Derfor maatte Tyrkiet under hele Krigen føre en haarfin Balancepolitik.

Tyrkiet er nu konsolideret indvendigt; medens Freden bliver til og de stridende Stormagtsinteresser rækker ud efter tyrkiske Omraader gælder det om at drive en lige saa klog Politik som under Krigen — og om at vise den fornødne Fasthed. Og hertil er den tyrkiske Forsvarsmagt en ikke ringe Hjælp!

DEN DANSKE INVASION PAA GOTLAND I 1361

Af Kaptajnløjtnant *V. K. Sørensen.*

Valdemar Atterdag er vel Danmarks gaadefuldeste Konge, om ham selv ved vi forbavsende lidt i Forhold til den Indsats, han har gjort i Danmarks Historie; den Politik, han førte, er blevet uhyre forskellig bedømt, mest Strid har der staaet om hans Togt til Gotland i 1361. Fra svensk Side er dette Togt blevet kaldt et storstilet Røvertogt og Valdemar en samvittighedsløs Skurk, fra dansk Side har man som oftest opfattet ham som en statskløgtig Monark, der nødvendigvis maatte erobre Gotland for at sikre sit Rige.

Da Valdemar Atterdag kom paa Tronen ejede han kun ¼ af Nørrejylland. Tyve Aar senere havde han bragt det hele Rige, Skaane medregnet, tilbage under sin Magt. Det er givet, at han under sin Kamp benyttede sig af alle Midler: de Midler, der blev brugt mod ham af hans Modstandere, men han var klogere, mere overlegen end de andre, derfor sejrede han, overraskende og betagende for sin Samtid.

Efter at Valdemar havde vundet Jylland og Øerne, lagde han i 1360 Skaane ind under den danske Krone. Dermed blev Sildemarkedet i Skanør dansk, og Handsken var kastet til de mægtige Hansestæder, der netop havde deres store Omsætningscentrum i Falsterbo. Den store Kamp mellem den danske Konge og de tyske Købmænd var begyndt, en Kamp, der blev ført til endelig Sejr 200 Aar senere i Gre-

vens Fejde. I denne Kamp maatte den danske Konge sikre sig Positioner, og en saadan vigtig strategisk Position var netop Gotland, Hovedstaden i den østlige Trediedel af Hansaens Omraade og »Østersøens Øje«. Herfra beherskede man Handelen paa Rusland og kunde true Sverige i Flanken. Muligvis søgte han ogsaa Anvendelse for sin store Hær — og Beskæftigelse for Sindene — paa Gotland. Et ikke ukendt Træk i Politik. Valdemarstoglet til Gotland i 1361 er en Bedrift, som vi Danske maaske ikke er ubetinget stolte af. Det var et Overfald, men rent militært var det godt klaret, og det blev Indledningen til et næsten 300-aarigt Herredømme.

Een Ting til har sikkert været afgørende for Valdemar Atterdag, da han planlagde Erobringen af Gotland: han ønskede at fylde sin altid tomme Pung. Samlingen af Danmark havde været dyr. Og dengang fortalte man, hvad der dog ikke var sandt, at de gotlandske Svin aad af Sølvtrug, og Kvinderne spandt med Guldten. Store Skatte var der da ogsaa ophobet paa denne Ø, som i Aarhundreder havde været det vigtigste Handelscentrum i Nordeuropa. De gotlandske Bønder var selv driftige Handelsmænd og havde været det fra gammel Tid.

Øens Hovedstad, Visby, var omgivet med vældige Mure, der for en stor Del er bevaret til vore Dage. Det er det stolteste Fortidsminde, Norden ejer, mere imponerende, mere malerisk end noget andet, der er levnet os. Visby Stadsmur er et Resultat af mange Slægtleds Arbejde, paabegyndt omkring 1100 og først afsluttet ca. 1500. Byen var befæstet baade mod Landsiden — mod Bønderne — som til Søsiden. Den blev Skandinaviens og Østersøegnenes største Stad i Middelalderen, Byer som København og Stockholm var kun ubetydelige Flækker i Forhold til den, den var halvt saa stor som Datidens London!

Det var denne rige Ø og endnu rigere By, der fristede Kong Valdemar. I de første Dage af Juli 1361 sejlede han ud med sin Flaade, erobrede først Borgholm Slot og underlagde sig denne Ø. Derefter satte han Kursen mod Gotland. Bønderne var i Forvejen blevet advaret af den svenske Konge, men i 200 Aar havde der været Fred paa denne afsides liggende Ø, saa Gotlændingene blev alligevel fuldkommen overraskede, da Valdemar Atterdag landsatte en efter Datidens Forhold betydelig Hær paa Kysten. Men snart flammede Bavnerne over hele Øen, og Indbyggerne drog Mand af Huse for at forsvare deres Ø. Paa Grund af den lange fredelige Periode, var Folkehæren kun daarligt og gammeldags udrustet, kun faa havde Brynjer og Rustninger. Men alle mødte, Drenge og Oldinge, vaabenføre Mænd og Krøblinge. Forfædrenes rustne Vaaben kom i Hast ud af Kisterne. Folk fra den sydlige Del af Øen samledes ved Ejmundsbro omtrent midtvejs mellem Kronvall, hvor Kong Valdemars Hær var gaaet i Land, og Visby. Det var en udmærket strategisk Position, et Pas mellem store Mosestrækninger, som Valdemar nødvendigvis maatte passere paa Vejen til Hovedstaden. Her forskansede Bondehæren sig, brød Broen af og afventede Begivenhedernes Udvikling. De kom ikke til at vente længe. Den 24. Juli gik Kongen til Angreb paa Stillingen — men forgæves, den var for stærk. Men Valdemars Hær var stærk og manøvredygtig, den næste Dag gik en Afdeling Øst om Gotlændingenes Stilling over nogle paa Grund af den tørre Sommer delvis udtørrede Moser og faldt den fjendtlige Stilling i Flanken. I et meget blodigt Slag blev Bondehæren slaaet, og Valdemar kunde allerede den næste Dag drage videre mod Visby.

Her var alt Forvirring. Bønderne fra Øens nordlige Del var forsamlede under Byens stærke Mure, besluttede paa under ingen Omstændigheder at give sig. Men de tyske

Købmænd var ikke meget opsatte paa at udsætte Byen for Danerhærens Plyndringer og var mere stemte paa at faa en Forhandlingsfred i Gang. Derfor skød de sig overfor Bønderne ind under, at Byen som Hansestad ikke havde Ret til at kæmpe en enkeltvis Kamp, men kun i Forbund med de andre Hansestæder. Skyndsomt lukkede de Byens Porte og erklærede sig neutrale, og støttet til Muren, men uden for den, maatte Bondehæren nu tage Opstilling.

Den 27. Juli 1361 gik den veludrustede danske Hær til Angreb paa den slet bevæbnede Bondehær, medens Byens Borgere med korslagte Arme fra deres Murtaarne fulgte Bøndernes fortvivlende haabløse Kamp mod den overmægtige Fjende. Bønderne faldt i tætte Skarer. Saa gik det danske Rytteri og Fodfolk frem, og et af Middelalderens blodigste Slag tog sin Begyndelse. Rasende forsvarede Bønderne sig, men uden Udsigt til Held, og nu viste det sig, at de havde valgt en daarlig Stilling. De var fanget i en Fælde. Da de indsaa, at Slaget var tabt, kunde de ikke komme til at flygte, thi bag sig havde de Bymuren og de tætlukkede Porte, som Visbys Kommandant end ikke nu vilde aabne for at give Bondehæren en Chance for at redde sig. De blev hugget ned praktisk talt til sidste Mand. 1800 Mand skal være faldne i dette ene Slag, det var omtrent en Femtedel af hele Øens mandlige Befolkning.

Havde Byen troet, at den kunde redde sig, tog den grundigt fejl. Den næste Dag aabnede Visby sine Porte for Sejrherren. Men Kong Valdemar beordrede et Stykke af Bymuren brudt ned, og gennem denne Bresche holdt han sit Indtog for at vise, at det var en overgivet Stad, han drog ind i. Derefter tvang han Indbyggerne til at betale en vældig Skat, og senere sendte han Patruljer ud, der plyndrede Bøndergaardene over hele Øen. De danske Landsknægte havde sunget om en By, hvor »Jomfruerne kæmmede sig

med Guldkam«, og Valdemar Atterdag hjemførte da ogsaa en vældig Skat til Danmark.

Da det var trykkende varmt, var det nødvendigt at begrave Ofrene for Kampen saa hurtigt som muligt. To Dage efter blev Ligene derfor kastet i store Fællesgrave, der i Hast blev gravet paa selve Kamppladsen, og paa Gravpladsen rejstes det store, endnu bevarede Kalkstenskors, Valdemarskorset, hvis Indskrift mindes de faldne: »Herrens Aar 1361, den 27. Juli faldt foran Visby Porte Guterne for Danernes Hænder. Her ligger de. Bed for dem.«

I næsten 300 Aar hvilede de faldne Krigere og gotlandske Mænd uforstyrret i deres Grave uden for Visbys Mure, der dengang saa ubarmhjertigt havde lukket sig for dem. Men i 1811 stødte man ved Opførelsen af et Krudtmagasin paa Skeletter, frygtelig lemlæstede Kranier og Rustningsdele, men alligevel varede det næsten 100 Aar før man blev klar over, hvilket enestaaende historisk Fund, man her havde gjort. I Aarene fra 1905 til 1930 lod den svenske Stat foretage arkæologiske Undersøgelser paa Stedet, tildels i Samarbejde med danske Arkæologer. Paa de Dødes Ben kan vi i Dag aflæse Kampens Grumhed. Vi ser hvor haardt Huggene er faldet, hvorledes Ansigter er kløvet og Ben hugget af. Ofte har Kranierne baade fire og fem Hug, ja et enkelt tæller endog tretten. Modstanderen er blevet ved, til Trods for at det første Hug har været dræbende — saa bitter og uforsonlig har Kampen været, et Folkeslag baaret af Had og Desperation fra Bøndernes Side.

Kong Valdemars Togt til Gotland er en af de middelalderlige Begivenheder, der har sat sig dybest Præg i Overleveringer, Sagn og Folkeviser. Valdemar skulde have udspejdet Gotland hjulpet af en forræderisk gotlandsk Mø, Skatten være sænket i Havet ved Store Karlsø og mange andre Overleveringer knytter der sig til dette Togt. Det var

jo ikke mærkeligt, eftersom næsten hver eneste Familie havde mistet et eller flere Medlemmer i Tilintetgørelsesslaget. Det er ikke den mindst betydningsfulde Side af den moderne Forskning og Udgravningerne paa Stedet, at man derigennem har været i Stand til at kontrollere og i de fleste Tilfælde bekræfte de Beretninger, der er gaaet i Arv fra Slægtled til Slægtled.

For de gotlandske Bønder betød det danske Overfald en brat Afslutning paa de gode Dage. Men det var dog ikke Valdemar Atterdag, der ødelagde deres Handel, de var allerede dengang konkurreret ud af de professionelle Købmænd i Visby og de andre Hansestæder. Ogsaa for Visby blev den danske Besættelse en alvorlig Begivenhed. De tyske Stæder tog Valdemars voldelige Fremfærd meget unaadigt op, og det kom til aaben Krig med Danmark. Dette medførte, at Valdemar i 1367 for en Tid maatte forlade sit Rige, og Kampen blev dyr for os, men maaske dog ikke for dyr, da Kampen jo dog omsider endte med, at Norden sejrede i Kampen mod den før saa overmægtige Hansa.

Litteratur:

Dr. Bengt Thordeman: Invasion på Gotland 1361, Hugo Gebers Forlag, Stockholm.

Forskellige Artikler af Museumsinspektør Dr. phil. Poul Nørlund.

HERREDSSKRIVEREN I LIME FANGER FISK

Af Lærer *P. A. Petersen.*

Dette er Historien om en Herredsskriver, som nær havde mistet sit Embede, fordi han fangedę nogle usle Karusser i et Vandhul nær ved Lime.

Omkring Aaret 1718 blev en begavet ung Mand, Christen Munch, ansat som kgl. Magistrats- og Herredsskriver ved Sønderhald-, Østerlisbjerg- og Rougsøe Herreders Ting. Han var dengang ca. 26 Aar gl. og endnu ugift; men 25. September 1718 trolovede han sig med en ung Pige, Margrethe Christensdatter Beck, og den 9. December s. A. stod deres Bryllup.

De kom til at bo i Lime i et Hus, der laa i den øverste Ende af Byen, og som efter hans Død fik Navnet Munkhuset; det blev senere flyttet ud til Ebeltoftlandevejen paa den saakaldte Lime Hede.

Christen Munch var en dygtig Herredsskriver, hvilket fremgaar af Tingprotokollen, der i hans Tid som Regel blev ført med en tydelig og fast Haand og forfattet i et godt Sprog. Hvor dyglig han var, skønner man bedst, naar man sammenligner hans Arbejde med Forgængernes og Efterfølgernes. Han var fremragende og absolut den dygtigste.

Derfor blev det ogsaa vanskeligt at erstatte ham, da dette til sin Tid blev nødvendigt. Forvalter Hans Thornsohn fra Tustrup erklærede, at der kun fandtes een Mand paa Eg-

nen, Organisten Niels Ring i Hørning, som kunde udfylde Pladsen efter ham.

Thornsohns Opfattelse var dog ikke rigtig. Senere under Herredsskriverens Sygdom viste det sig nemlig, at Søren Jensen Degn fra Lime langt bedre end Ring var i Stand til at udføre Skrivearbejdet, og det blev da ogsaa ham, der blev konstitueret i Embedet i de 2—3 sidste Aar af Munchs Levetid. Men helt let var det altsaa ikke at finde en Stedfortræder for ham.

Beboerne i Lime var med Grund modvilligt stemt overfor deres Overordnede. Livet havde lært dem, at det var fra den Kant, Ulykken kom over dem. Herremanden og hans Stab af Tjenere (Fuldmægtigen, Ladefogden, Ridefogden) var altid over dem med sine Krav om mere Arbejde, flere Skatter eller med sin forhadte Udskrivning af deres unge Karle til Soldatertjenesten, og Præsten, som skulde trøste dem i deres Nød, foragtede dem og anklagede dem for Drukkenskab, Sabatsovertrædelse og Trolddom, medens Rettens Betjente med Skarphed forhørte dem paa Tinget og fældede Dom over dem.

Det var derfor med Skepsis, de saa Christen Munch og hans Hustru slaa sig ned i Byen; og idet de holdt sig paa Afstand fra dem, lagde de nøje Mærke til, hvad de tog sig for. Herunder kom det for Dagen, at Herredsskriveren var en lidenskabelig Lystfisker, der snart af en og snart af en anden var set drive Fiskeri baade her og der i Søer, Damme og Aaer; og til sidst fortalte Rygtet, at han om Natten gik og trak Vod i de Vande, der tilhørte Herskabet paa Tustrup.

Aldrig saa snart havde Forvalteren hørt dette, før han greb ind, og den 4. Juli 1730 skrev han følgende Brev til Amtmanden:

»Højædle og velbaarne Hr. Etatsraad og Amtmand!

Herredsskriveren Christen Munch af Lime har ved ulovligt og utilladeligt Nattefiskeri erhvervet sig en Proces, som efter lovlig Indstævning tager sin Begyndelse for Sønderhald Herreds Ting med Vidners Føring i Morgen den 5. Juli, og da han ikke udi denne Sag kan betjene Retten som Skriver eller udfærdige de Tingsvidner, som ham selv saa nær anrører, saa tager jeg Anledning til paa mit gunstige Herskabs Vegne at umage højædle og velbaarne Etatsraad, idet jeg ydmygst beder om, at det maatte behage Deres Velbaarenhed at anordne og autoricere en Skriver, som kan føre Protokollen for Sønderhald Herreds Ting i de Sager imod nævnte Munch angaaende hans ulovlige Fiskning i Aaer, Damme, Kær og Moser, hvor han ingen Lod, Del, Rettigheder eller Tilladelse har og dog sligt /: uanset mindelige Advarsler og Forbud :/ i nogle Aar har forøvet, ja sidst, forleden imellem den 12. og 13. Juni om Natten, er befunden deslige paa Lime Bys Ejendom at have praktiseret, og da en saadan Formastelse og uanstændig natlig Forretning af en kgl. Betjent ej længere upaatalt kan bero, er det derfor uomgængelig beføjet ved Lovmaal at oplyse hans Forseelse, om han da derfor vil forantre sin Begærlighed og ikke fiske, hvor han intet har at gøre.

Til denne Forretning som Skriver foreslaas Organisten Sr. Niels Ring af Hørning, saasom ellers ingen vides her paa Egnen dertil at kunne bruges.

Udi Forventning om gunstig Resolution forbliver jeg stedse højædle og velbaarne Hr. Etatsraad og Amtsmands ydmygste Tjener.

Tustrup, d, 4. Juli 1730. Hans Thornsohn.«

Paa denne Ansøgning svarede Amtmanden med at udstede følgende

Resolution.

»Efter de herudi forklarede Omstændigheder og Begæring bliver hermed ordineret og beskikket den foreslagne Person Organisten Niels Ring af Hørning til at betjene Herredsskriverembedet ved Sønderhald etc. Herreds Ting, saa længe omtalte agtende Sag med Vidners Førelse og andet deraf dependerende*) imod Herredsskriver Christen Munch ved samme Ret paastaar, hvorudi han sig forholder efter kgl. allernaadigste Lov og Forordning, som han selv kan tilsvare.

Wosnæsgaard, 4. Juli Ao 1730. J. Gersdorff.«

Spørgsmaalet om, hvem der skulde føre Protokollen og udstede eventuelle Tingsvidner, var dermed besvaret, og Sagen kunde begynde, idet følgende Stævnemaal blev forkyndt:

»Da det erfares, at der om Natten imellem den 12. og 13. i denne Maaned er fisket og trukket Vod udi den ved Lime By beliggende Fiskedam, kaldet *Skjelte*, og at muligvis en saadan Gerning, Herskabet uafvidende, oftere tilforn er forøvet, saa formenes, at de derudi værende og Tid efter anden isatte Fisk eller Karusser ganske kendeligt er forringet og bortsvundet i Tiden imellem Herskabet lader fiske, og at den tilbageblevne Levning kun er ganske liden, saa, for paa muligste Maade at faa en saadan Gerning oplyst, og de, som fordrister sig dertil, paa lovlig Maade straffet, findes det fornødent at forhverve et lovligt Tingsvidne derom; og til den Ende indstævnes med lovligt 14 Dages Kald og Varsel under deres Faldsmaal**) at møde paa Sønderhald, Østerlisbjerg og Rougsøe Herreders Ting Ons-

*) afhængende.

**) Faldsmaal var en Bøde, der kunde idømmes dem, der f. Eks. ved Udeblivelse fra Tinget, spildte Rettens Tid.

dagen den 5. Juli førstkommende: Søren Jensen Degn, Jens Sørensen, Maren Rasmusdatter, Jens Smed, Peder Væver, Frands Pedersen, Niels Kirkegaard, Rasmus Mortensen, Søren Rasmussen, Anne Sørensdatter, Gye Nielsdatter, Kirsten Pedersdatter, Rasmus Mors og Hustru, alle af Lime, for deres Sandheds Vidne at aflægge om alt, hvad dem vidende er, og som kan tjene denne Sag til Oplysning og ellers deraf dependerer (d. e. følger).

Ligeledes indvarsles til nævnte Tid og Ting at møde samt paafølgende Tingdage efter Loven, som Kald og Varsel validerer (d. e. stadfæster), Herredsskriver Christen Munch og Hustru Margrethe Beck af nævnte Lime, for at anhøre og tilsvare, om noget under Sagens Drift maatte forefalde dem anrørende, hvorefter et lovligt Tingsvidne agtes erhvervet.

Datum Tustrup, 21. Juni 1730. Laurids Aabye.

Den fastsatte Tingdag indfandt Sr. Hans Thornsohn sig i Retten og meddelte, at han paa sit Herskabs Vegne havde rejst Sag mod Herredsskriveren og ansøgt Hr. Etatsraad, Amtmand Gersdorff om, at Niels Ring af Hørning maatte blive konstitueret som Sætteskriver, saa længe Sagen stod paa. Ansøgningen var bleven bevilliget, og han anmodede derfor Herredsskriveren om at vige sit Sæde og lade den midlertidigt konstituerede indtage og betjene det. Dette skete.

Derpaa forlangte han Ansøgningen med den paategnede Resolution samt Stævnemaalet, der var forkyndt de paagældende af Anders Pind og Niels Mogensen fra Mygind, oplæst og indført i Protokollen; og efter at de to Kaldsmænd havde aflagt Ed efter Loven, begyndte Afhøringen af de indstævnede Vidner.

Det første Vidne var Søren Jensen Degn fra Lime. Han fortalte, at om Eftermiddagen den 12. Juni havde han sammen med sit Herskabs Folk fisket med Vod i en Fiskedam ved Lime, som kaldtes Skjette, og de havde da fanget nogle Karusser. Men om Natten derefter — altsaa imellem den 12. og den 13 Juni — havde andre fisket i det samme Vand og landet paa de samme Steder. Det kunde han se, da han Tirsdag Morgen den 13. ved Solens Opgang gik derud for at se til Dammen. Han vidste nemlig, at de, der havde fisket sammen med ham, alle havde haft Sko paa undtagen Rasmus Mors, der gik barfodet. Men nu var deres Spor overslæbt og næsten udslettet, og i Stedet var der afsat nye Spor, gjort med Træsko. Desuden var Duggen paa den østre Side af Dammen slæbt af Græsset, som om det kunde være udført med et Vodreb. Af dette kunde han skønne, at nogen havde fisket der om Natten.

Sammen med sin Tjenestekarl, Jens Spendrup, forlod han Dammen og gik op til Christen Munchs Have, hvor han saa dennes Vod ligge udbredt paa Græsset; det var ganske vaadt og saa ud til, at det nyssen var taget i Land.

Thornsohn spurgte nu:

for det 1ste, om han ikke vidste, at Herredsskriveren samme Dag, den 13. Juni, havde ladet bære Karusser over til Gartneren paa Estrup (Gl. Estrup)?

Vidnet svarede: »Folk i Byen sagde, at Sr. Munchs Kone og Pige den Dag var gaaet til Estrup med Karusser; men jeg har ikke set det.«

for det 2det, om han ikke vidste, at der ogsaa blev sendt nogle Karusser til Klausholm?

Han svarede: »Jo, jeg har hørt Rasmus Mortensen sige, at han havde faaet nogle Karusser af Munch med Bud om at bære dem til Klausholm.«

for det 3die, om Vidnet ikke selv havde set Herredsskriveren fiske hvert Aar baade i Aaerne, Kærene, Moserne og Dammene paa Lime og Lemmer Marker og Ejendomme?

Han svarede: »Jo, jeg har set Sr. Munch fiske udi *Sjelbro Aa, Lille Aa* og *Stær*,*) ligesom jeg har set ham sætte Fiskesnører ud i *Østergaard Aa* i Lemmer By, som tilhører Tustrup; men jeg ved ikke, om han har gjort det hvert Aar. Jeg har ikke set ham fiske i Skjette; og i Aaerne har jeg selv været med til at fiske, derfor ved jeg ikke til visse, om han ogsaa har været med der.«

for det 4de, om Vidnet ved Besked med, at Sign. Munch stedse, siden han kom til Lime, har haft Vod tilfællig, og om han har det endnu?

Hertil svarede han ja.

og for det 5te, om Vidnet og hans Karl, var ved Heste-Sig den Morgen, der var fisket i Skjette om Natten, og om de i bekræftende Fald kunde se, om der var fisket eller ej?

Han svarede: »Ja, jeg var ved Heste-Sig den Morgen og kunde se, at der ikke var bleven fisket om Natten mellem den 12. og 13. Juni i dette Vand.«

Dermed var Afhøringen af Søren Degn til Ende.

Men der er ingen Tvivl om, at baade Forhøret og Sagens Rejsning har virket som et Choc paa Herredsskriveren. Han har selv betragtet det, han har gjort, som en Bagatel og til det sidste klyngede sig til Haabet om, at Rettens Haandhævere vilde anlægge det samme Syn. Der er da ogsaa Tegn paa, at nogle af dem ikke har været særlig ivrige efter at faa fat paa ham. Dommeren, f. Eks., udeblev fra Retsmødet i flere Timer, inden han kom til Stede.

*) En Mose, der ligger midtvejs mellem Lime og Lemmer. Navnet er i Tingprotokollen skrevet Stærr, vist nok for at antyde, at Vokalen skal være kort.

Men det hjalp ikke. Forvalteren paa Tustrup for frem med Ild og Sværd og truede med fuldstændig at løbe den stakkels Herredsskriver over Ende og kaste ham ud af Embedet. Han havde i Dagens Anledning sammenkaldt det halve Limes Beboere til at vidne imod ham paa Tinget.

Christen Munch var derfor ikke meget værd, da han nu kom frem i Skranken og skulde gøre Rede for sig. Han sagde:

»Jeg kan ikke nægte, at jeg jo har fisket med Voddet og fanget nogle smaa Karusser, som det næsten ikke er værd at tale om. Men jeg lover, at jeg Efterdags ikke mere skal lade mig finde ved sligt, og jeg formoder allerydmygst, at det højgunstige Herskab vil efterlade*) mig denne Forseelse uden at tilregne mig nogen Skade derfor, især da jeg har gjort den af Enfoldighed; og jeg forsikrer endnu engang, at det ikke mere skal ske. Jeg underkaster mig allerydmygst Hans Højvelbaarenheds Naade, idet jeg beder om og forlader mig paa, at han ikke for nøje ser hen paa denne ringe Narrestreg, som jeg her har begaaet. Jeg stoler paa Hans Højvelbaarenheds Godhed og beder allerydmygst Retten om, at der ikke skal føres flere Vidner, da jeg nu selv har tilstaaet min Forseelse, og Tiden og Omkostningerne derved vil kunne spares.

Sluttelig anmoder jeg om, at Sign. Hans Thornsohn vil bringe sit gunstige Herskab, General Major Christian Ranzau Friis, denne min Tilstaaelse og Afbedelse og gøre, hvad han formaar for paa bedste Maade at bringe en Forsoning til Veje.«

Thornsohn bemærkede hertil:

»Jeg forstaar godt, at Signr. Munch efter at have hørt Vidnernes Udsagn og enstemmige Tale, har betænkt sig og

*) tilgive.

tilstaar Søgsmaalets Berettigelse samt lover at ville spare Tiden, der er meget kostbar. Dog kunde jeg have ønsket, at han var kommet med sin Bekendelse noget før end i Dag; thi enhver af de tilstedeværende Vidner og andre kunde da have anvendt denne travle Tid bedre. Men de Udgifter, som er indtruffet, og som kunde have været spared, maa han naturligvis finde sig i at betale.

Da det imidlertid nu er sildigt paa Eftermiddagen, fordi Retten paa Grund af Dommerens Udeblivelse er bleven sat senere end ventet, vil jeg lade det bero med yderligere Vidneførsel til i Dag 14 Dage, og Signr. Munch kan da faa Tid til efter sin Hensigt at faa Sagen mindeligt afbrudt og bilagt. Altsaa: Sagen udsat.

Den kom imidlertid aldrig mere til Behandling paa Tinget, og allerede den 12. Juli tiltraadte Munch paany sit Embede. Man tør deraf slutte, at det er lykkedes ham at opnaa Tilgivelse og Forlig. Hans Virksomhed som Herredsskriver blev dog af kort Varighed: idet han døde allerede 1736, kun 44 Aar gammel.

Efterskrift.

Det har ikke været muligt af det fremskaffede Materiale at faa oplyst, hvor Herredsskriveren Christen Munch var født. Muligvis har han inden sin Udnævnelse haft Plads paa Herregaarden Gl. Estrup. I Skiftet efter ham, der findes i Calø Amtsskifteprotokol for Aaret 1738, oplyses, at hans eneste dalevende Søster var gift med Degnen Christen Knudsen Bay i Tranebjerg paa Samsø. Desuden faar man at vide, at hans Hustru Margrethe Christensdatter Beck tillige med 4 Børn, 1 Søn og 3 Døtre paa henholdsvis 14, 16, 12 og 10 Aar, overlevede ham.

De blev foreløbig boende i Huset i Lime, hvis rette Ejer

var Herremanden paa Gl. Estrup, og her døde Enken 1742; hun var dengang 58 Aar gammel. Aaret efter blev den ene Datter gift med Jacob Ludvigsen i Lime, som i Henhold til en Arveafkaldserklæring fra de øvrige Børn fik Tilladelse til at fæste baade Hus og Jord. Han døde 1764. Saa meget om Herredsskriveren og hans Slægt.

Men nu om Huset, de boede i. Det er muligt gennem Gl. Estrups Fæsteprotokol at følge den lille Ejendoms Skæbne med dens skiftende Fæstere lige til 1802. Man faar derved at vide, at der til Huset hørte et Hartkorn paa 3 Skp. 2 Fdk. 2 Alb. af Ager og Eng og en Skovskyld paa 2 Skp. 2 Fdk., og at Huset 1782 blev flyttet ud til den Lod, som blev anvist det paa Line Bys Hede. 1789 nævnes det første Gang i Protokollen som »det saakaldte Munk-Hus«, og dette Navn gentoges paany 1802. Der er imidlertid ingen Tvivl om, at det i lang Tid i Folkemunde har baaret Navnet Munkehuset efter Herredsskriveren, maaske endog før Udflytningen.

Endelig skal nævnes, at det paa Generalstabens Kort fra 1878 er afsat ved Ebeltoftlandevejen Øst for Lime og her betegnet som Munkhuset.

Saa længe har altsaa dette Navn levet paa Egnen! Det er efterhaanden blevet et tomt Navn. Ingen nulevende aner, hvor det stammer fra, og langt mindre kendes den Mand, det er kaldt op efter. —

NOGLE AF MIDDELALDERENS FARSOTER

Af *Gunnar Brier.*

Fra et lægeligt Synspunkt er Menneskets Historie en aldrig afbrudt Kamp mod Sygdom og Død, en Kamp, som Mennesket i sidste Instans, alle Fremskridt til Trods, paa Forhaand er dømt til at tabe. Men saa stærk er Viljen til Livet, eller Angsten for Døden, at dette uafvendelige Resultat ikke svækker den Kraft, hvormed Kampen mod Sygdommen føres. Maalt med menneskelig Maalestok kan Lægerne da ogsaa notere mange Sejre: siden Middelalderens Dage er Menneskets Levealder tredoblet, i mange Tilfælde er Sygdomme definitivt besejret, i andre er Virkningerne mildnet ved en mere hensigtsmæssig Behandling. Glemmes maa det heller ikke, at Lægerne undertiden har haft en Forbundsfælle i den Omstændighed, at hvis Sygdommen skyldes Bakterier, kan Slægterne maaske opnaa en vis Modstandsevne overfor Bakteriestammerne, saa Sygdommen antager mindre voldsomme Former.

Baade naar det gjaldt operative Indgreb med efterfølgende Behandling, og naar det drejede sig om Helbredelse af mange medicinske Sygdomme, naaede Middelalderen i mange Tilfælde gode Resultater — ogsaa fordi »Naturen selv er den bedste Læge«. Men overfor Infektionssyg-

domme kom man til kort; man manglede alle Betingelser for at møde de sygdomsfremkaldende Bakteriers Angreb; Tiden var ganske vist stærk i »Modgifte«, men man anede intet om de rette; gennemført Hygiejne var et ukendt Begreb. — Og dog forstod man, som det fremgaar af Behandlingen af Spedalskhed, at et virkningsfuldt Middel til at bekæmpe de smitsomme Sygdomme var at isolere de syge fra Omverdenen — den Dag i Dag vor Tilflugt, naar det gælder at bekæmpe Epidemier.

I. Pesten.

Med Navnet Pest betegnede man allerede i Oldtiden de store Epidemier, der hærgede Landene. Paa ubegribelig Maade opstod de, dræbte i Regelen med en uhyggelig Død, gjorde øde og tomt efter sig — og forsvandt lige saa pludseligt og gaadefuldt, som de var kommet. Hvilken Sygdom det i de enkelte Tilfælde har drejet sig om, kan det undertiden være vanskeligt at afgøre paa Grund af de sparsomme Overleveringer. Imidlertid, den værste Farsot, der nogensinde har ramt Europa, er Pestepidemien, som hjemsøgte hele Verdensdelen i Aarene 1347—50. Til Danmark naaede den 1349, idet et Skib, der strandede paa Jyllands Vestkyst, bragte Smitten med. Paa mindre end to Aar døde vel mellem en Tredjedel og en Fjerdedel af Befolkningen af »den sorte Død«, som Pesten kaldtes her i Landet, paa Grund af de mørke Pletter, der viste sig paa Huden. Samme Dødelighed havde efter al Sandsynlighed hele Europa; naar Opgivelserne herom er usikre, kommer det af, at de, som havde kunnet give nøjagtigere Besked, de lægekyndige Munke, formodentlig under deres Barmhjertighedsgerning har været mellem de første, der er blevet revet bort. I de følgende Aarhundreder kom Pesten

gentagne Gange til Europa, og Danmark blev særlig haardt ramt i Aarene 1709—11.

Pestbacillen opdagedes først 1894, og snart blev man klar over, at den har visse Arnesteder i Østen, hvor den lever i visse Arter af Gnavere. Med Mellemrum kommer Sygdommen til Udbrud i en Epidemi, og denne følger Trafikvejene; Smittebærere er Skibsrotterne. Takket være strenge Karantænebestemmelser for Skibe, der kommer fra pestbefængte Havnebyer, forekommer Sygdommen i Europa nu kun med enkelte spredte Tilfælde.

Pesten optræder under to Former, som Byldepest med Svulster og Betændelse af Lymfekirtlerne, og som Lungepest, den sidste næsten altid dødelig efter en Varighed af i Regelen 3—5 Dage; men mange Beretninger fra den sorte Døds Tid siger, at Døden kom i Løbet af nogle faa Timer. Byldepest overføres ved Stik af Rottelopper; Lungepest smitter gennem Spytpartikler. Noget effektivt Middel mod Pesten har man ikke fundet endnu.

Ikke underligt, at Mennesker var skræmt fra Vid og Sans og i deres Angst saa sig om efter Aarsagen til denne Hjemsøgelse. Nu var Middelalderen paa en ganske særlig Maade kendetegnet ved umiddelbar barnlig Gudsfrygt — ganske vist isprængt mange halvhedenske og overtroiske Forestillinger — og det laa for den Tids Mennesker nær at tænke, at Pesten var Guds Straf for Menneskets Synder. Lægerne var da ogsaa enige om, at det bedste Middel mod Sygdommen var Bod og Bøn. Endnu saa sent som midt i det 17. Aarh. giver det medicinske Fakultet i København følgende almindelige Anvisning som Middel mod Pesten:

»Omvend dig snarlig,
Bed Gud alvorlig,
Vandre varlig,

Tær sparlig,
Tiden er farlig,
Døden kommer snarlig.«

Synderne var dog mange; ingen kunde med Sikkerhed vide, om Gud lod sig formilde. En helt anden Sag var det, om Gud saa med Velbehag, at man brugte »Lægedom«. Var det ikke at mistvivle om hans kærlige Almagt, hvis man gjorde det? Skulde man ikke tage hans Straffedom uden at bruge Lægens Kunst? — Luther dadler dog dem, der nægter at bruge Lægedom, idet de siger: »Det er Guds Straf; vil han mig bevare for Pestilentze, da gjør han det vel uden alle urter oc lægedom.« Efter Luthers Mening kan man lige saa godt forsmaa og foragte Mad, Øl, Hus og Klæder og sige: »Vil Gud bevare mig for Hunger, tørst, Kuld oc frost, det kan han vel gjøre foruden Mad, Øl, Hus oc Klæder.«

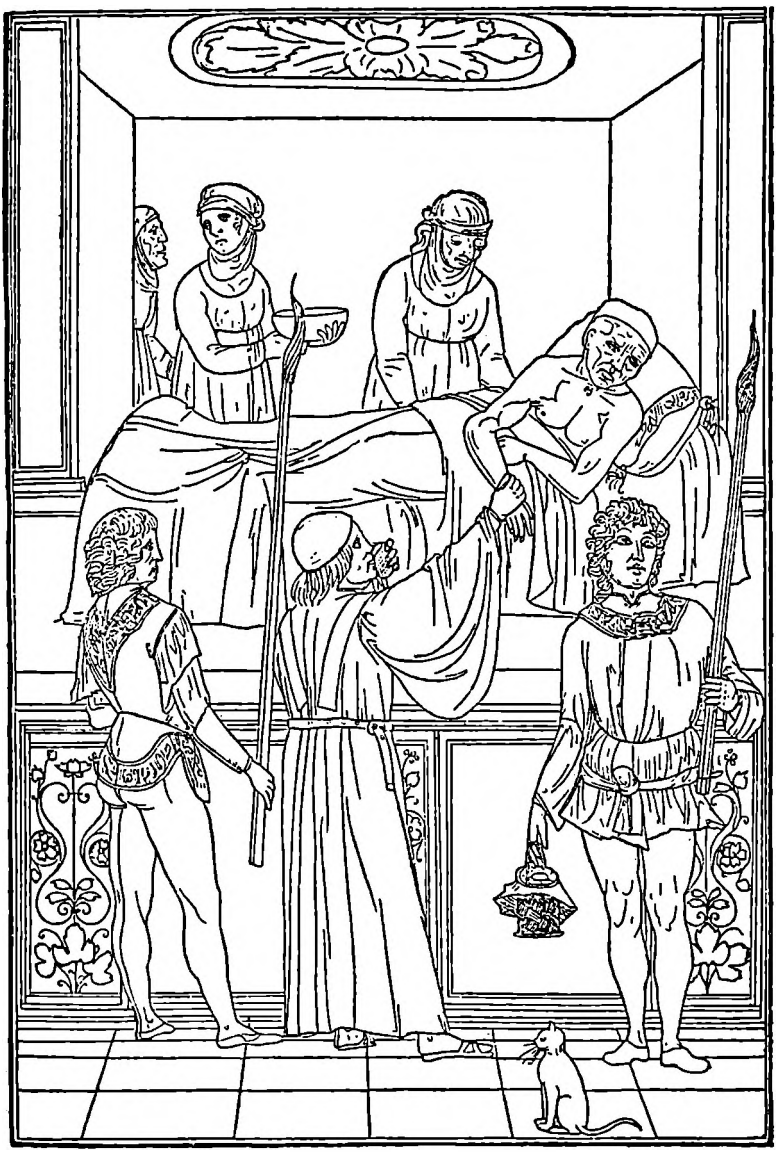
Men Pesten skyldtes ikke altid Guds Vrede direkte, den kunde ogsaa have andre Aarsager, selv om Herrens Fortørnelse laa bag alt: Planeternes ulykkebringende Stillinger, Sol- og Maaneformørkelser eller Kometer — fraset, at den maaske, som man ofte mente i Syden, var foraarsaget af Jøderne, der i den Hensigt at fremkalde Farsoten skulde have forgiftet Brøndene og Luften. Helt uforberedt paa, hvad der forestod, behøvede man dog ikke at være; visse Tegn bebudede det, som Blodregn, Nordlys og Jordskælv.

I Tryllemedicinen var der maaske en Udvej. Man havde Ædelstene, der kunde beskytte en, navnlig Safiren, der baaret som Amulet var god mod Pestbylder og taget som Medicin i Pulverform virkede mod Lungepest. Endnu virksommere var Edderkoppesten (en Fabelsten, der sagdes at være dannet i Edderkoppens Hoved). — Man kunde

ogsaa, hvis man blev angrebet af Byldepest, prøve den Kur, som anbefaledes af Professor i Medicinen ved Københavns Universitet (omkr. 1550) Christen Th. Morsing, og som allerede 1398 er beskrevet af en italiensk Forfatter:

»Man tager en Hane eller en Høne, helst en sort, plukker alle Fjerene bort ved Halen, anbringer den nøgne Gump paa Saaret og klemmer af og til Næbbet til med Haanden, saa den ikke kan aande den Vej, men bagfra. Naar Hanen bliver holdt saaledes i en halv eller hel Time, trækker den Giften til sig og dør. Derefter kan man anbringe en anden Hane paa samme Maade og blive ved dermed, til man har brugt 24, hvis der behøves saa mange. Og hvis nogle af dem dør, er det et godt Tegn, men hvis de ikke dør, er der stor Fare paa Færde.«

Men hvorledes stillede Tidens kyndige Læge sig til Sygdommen? Ja, der er vi saa heldige at kunne faa virkelig Besked gennem et samtidigt Værk: »Biskop Knuds Bog om Pesten«, der udkom i Syden ca. 1400 paa Latin og blev oversat til de vigtigste europæiske Sprog. Hvem Biskop Knud er, ved vi ikke med Bestemthed. I Bogen kaldes han »Biskop i Staden Aarhus i Kongeriget Danmark, en højst erfaren Professor i Lægekunsten«; det fremgaar ogsaa af Bogen, at han har været Læge i Montpellier i Sydfrankrig — hvor der var en berømt Lægeskole — da Pesten rasede der. De ufuldstændige Klosterannaler nævner dog ingen Biskop Knud i Aarhus paa den Tid, der kan være Tale om, saa man maa vel nøjes med at betragte det som rimeligt, at Hr. Knud er en dansk lægekyndig Gejstlig, der har faaet sin Uddannelse i Syden og virket som Læge i Montpellier under den store Pestepidemi, At han baade er Gejstlig og Læge, er ikke underligt; Læge-

Lægen besøger en Pestpatient. For at beskytte sig mod Smitte holder han en Svamp vædet med Eddike for Næsen. (Fra Johannes de Ketnam: Fasciculus medicinae 1493).

videnskaben var dengang næsten udelukkende knyttet til Klostrene. — I Bogen heller det bl. a.:

»Tegn, der bebuder Pesten er: ustadigt Vejr med Lyn og Torden, eller Taage og Blæst, særlig fra Syd, for Søndenvinden fører Urenlighed med sig og er skiden, (Hr. Knud kender af Erfaring Sydeuropas udmattende Sydøstvind Scirokkoen); andre Tegn er: mange Fluer, da det tyder paa, at Luften er besmittet, Stjerneskud og Kometer.

Pesten kommer fra oven eller fra neden eller har sin Rod begge Steder. Kommer den fra oven, skyldes den Himmellegemer, der fordærver Livsaanden hos Mennesker og Dyr; kommer den fra neden, stammer den fra Forraadnelse af Vand eller de dødes Lig. Men alle er ikke lige disponeret for Sygdommen; mest disponeret er varme Legemer med vide Porer, d. v. s. Mennesker, der er forfaldne til Bade eller bliver ophedet af strengt Arbejde eller heftig Vrede. — Fra smittede Legemer udstrømmer der giftige Vædsker og Dampe, der fordærver Luften. Altsaa maa man sky dem, der er smittede, og undgaa Sammenstimlen. Vinduer mod Nord og Øst skal være aabne, men Vinduerne mod Syd skal være lukkede; Søndenvinden ikke alene svækker alle Legemer, den svækker ogsaa Hørelsen og beskadiger Hjertet.

Midlerne til at undgaa Pesten: Først og fremmest skal Mennesket vende sig fra det onde og bekende sine Synder; Bodfærdighed og Bekendelse er at foretrække for alle andre Lægemidler. Et udmærket Middel er imidlertid at flygte bort fra det besmittede Sted. Man maa vogte sig for al Slags Stank fra Stalde og Marker. Luften i Husene skal renses ved klar Ild eller Røgelse af f. Eks. Enebær og Malurt. Endvidere bør man undgaa Overfyldning; de, som altid lægger Vægt paa at fylde Bugen, forkorter deres Levetid. Kan man ikke undgaa Samkvem med andre, skal

man om Morgenen spise lidt Rude (en Plante), et Par Nødder eller lidt Brød, dyppet i Eddike, ligesom man hyppigt maa vaske sig i Eddike; sure Ting stopper Porerne, saa Giften ikke kan trænge ind. I Maden maa man udelade, hvad der kan give Hede, saasom Peber og Løg. Peber renser ganske vist Hjernen for Slim og de ædlere Dele for klæbrige Vædsker, men det varmer for meget, og Varmen medfører Forraadnelse; paa lignende Maade med Løg; det renser og frembringer Madlyst, men det skader Øjnene og gør Hovedet hedt. Sure Retter er bedre end Medicin, men man skal spise letfordøjelig Kost. Al Frugt er usund, da den giver Anledning til Forraadnelse, naar den da ikke er sur, som f. Eks. Kirsebær. Tarmudtømmelser er gavnlige. Passende Plantekost for de rige er Ingefær, Kanel, Kommen og Safran; de fattige kan spise Rude, Salvie, Nødder og Persille, og blande det med Eddike; jævnt velstillede Folk bør bruge Kommen og Safran. Vejbred og Safran styrker Hjertet. — Men et vigtigt Middel til at bevare Sundheden er et fornøjet Sind; naar man lever glad uden Bekymring for Pestsygen eller nogen anden Fare, kan man haabe at leve længe.

Tegn paa, at man er smittet, er, at man ikke har Madlyst, men har Trang til at sove hver Time paa Dagen, føler stærk Hede, men er kold udvendig og har Hovedpine. Hertil kommer Hævelse forskellige Steder, f. Eks. under Armene. Man maa da holde sig i Bevægelse for at undgaa Søvnen; Livsaanden hviler nemlig under Søvnen, men Giften arbejder. — Med det samme man mærker Sygdommen, maa man lade sig aarelade, og det kraftigt, og man maa da ikke sove før Midnat; kun hvis man er meget svag, kan man sove om Dagen, men ikke før efter Middag, (den stakkels Patient!), — For at faa Hævelsen til at trække til kan man anvende et Plaster af Hyldeblade

og malet Sennep. En god Medicin laves af Rundbælg, Timian, Vejbred og lidt Hvedemel; man gnider det, til der kommer Vædske ud deraf, og denne Vædske blander man med lidt Kvindemælk; denne Medicin tages paa fastende Hjerte. Allerbedst er dog Teriak (Middelalderens Universalmedicin, sammensat af indtil nogleogtres forskellige Ingredienser, deriblandt Opium). — Naar man retter sig efter disse Raad, vil man, hvis det er Guds Vilje, slippe godt fra denne Sygdoms Farer.«

Og Samfundet kom gennem Faren; Livsviljen var ukuelig. Men Mindet om den sorte Død lever endnu i Folkebevidstheden, 600 Aar efter; den Dag i Dag skyr vi visse Ting og Mennesker som Pesten.

II. Spedalskheden.

Skal man slutte af de Forholdsregler, Middelalderen anvendte mod Spedalskheden, maa denne Sygdom have været den mest frygtede af alle, Tiden kendte. Og med fuld Føje. Mange andre Infektionssygdomme, som Pest, kunde bringe Død og Ulykke i større Maalestok, men naar Epidemien var ebbet ud — og i Reglen hærgede den i forholdsvis kort Tid — saa havde man dog Fred til næste Angreb og kunde løfte Hovedet saa længe. Men Spedalskhed var en underlig snigende Sygdom. At man kunde gaa med Smitstoffet i sig i Aarevis, inden Sygdommen kom til Udbrud, vidste man ganske vist ikke, men alle kunde følge den langsomme Vækst af de i Begyndelsen saa uskyldige Pletter, der viste sig i Huden, særlig i Ansigtet og paa Hænderne; efterhaanden blev de til hæslige Knuder; Ansigtet blev ukendeligt, Næsen raadnede bort, Slimhinderne i Mund, Svælg og Øjne blev ødelagt, Lever og Milt blev angrebet. En anden Form af Sygdommen viste sig som

store Knuder langs Nervestammerne, Svind af Ansigtsmuskulaturen, Følelsesløshed og Henfald af Fingrene. I lange Perioder kunde der indtræde en tilsyneladende Bedring, og først maaske efter mange Aars Sygdom var Legemets Modstandskraft nedbrudt, og Døden gjorde Ende paa et sølle Menneskevrags Lidelser.

Sygdommen nævnes jo gentagne Gange i Bibelen og har iøvrigt været kendt i Ægypten 4000 Aar f. K. Allerede i Oldtiden kom den til Sydeuropa, hvorfra den bredte sig videre. Noget effektivt Middel mod den gives ikke; vi behandlede den især med en gennemført Hygiejne, der har en god henholdende Virkning, men naar Europa er kommet saa vidt, at Spedalskhed kun forekommer enkelte Steder og med forholdsvis faa Tilfælde, skyldes det en streng Isolation af de syge. Og mens Hygiejne jo var et forholdsvis ukendt Begreb i Oldtid og Middelalder, i hvert Fald i Middelalderen, var man allerede dengang klar over, at man ikke kunde have de stakkels stinkende syge til at færdes mellem raske Mennesker. Ved omkr. Aar 500 byggede man i Sydeuropa de første Hospitaler, hvor man fik de spedalske under Kontrol og gav dem en fornøden Pleje — Navnet antyder Forbindelsen: Hospital (Spital) — spedalsk, og længe var det kun Spedalskhed, »Hospitalssyge«, der behandledes paa Europas Hospitaler. Tilsidst var der Spedalskhedssygehuse overalt. I Danmark, hvortil Sygdommen kom omkr. Aar 1100, var der ca. 30; de var indviede til forskellige Helgener, i Nord- og Østeuropa til St. Jørgen, og deraf det hjemlige Navn: St. Jørgensgaarde.

St. Jørgensgaardene var bygget ved Hjælp af testamentariske Gaver, Almisser bidrog til at holde dem i Gang. Middelalderen var ikke karrig. Selv Luther sagde: »I Pavedømmet var enhver barmhjertig og mild og gav med begge Hænder, glad og med stor Andagt.« — Gaverne var ofte

Jordegods, saa der til Hospitalerne i Regelen hørte Avlsbrug, der saa blev drevet af Fæstebønder. Hospitalet havde sin egen Almisseblok i Kirken; og fattige Hospitaler nød undertiden godt af de Bøder, Forretningsdrivende idømtes for Overtrædelse af gældende Bestemmelser — Bagerne f. Eks. for at levere undervægtigt Brød.

Egentlig var St. Jørgensgaarden forbeholdt Byens egne Borgere, »for«, som det hedder, »hver menighed skal besørge sine kranke og misslige mennesker, hver og en bør dér at fødes, som han har levet og haft umage.« — Dog optoges ogsaa syge fra de omliggende Herreder, der saa til Gengæld maatte give Hospitalet Lov til at indsamle Almisser dér. Dette skete ved, at St. Jørgensgaardens »Ridesvend«, d. v. s. den Tillidsmand, de syge valgte til Forhandler med Omverdenen, foretog »Herredsgang« som »Beder«; Hospitalet skulde i den Anledning holde ham med Hest og Vogn.

Det middelalderlige Samfund kendte ikke til Læger, som vi gør, og de faa, der var, virkede næsten alle indenfor Klostermurene, men erfarne Lægfolk kunde ikke tage fejl af Sygdomstegnene. Det hedder da ogsaa fra St. Jørgensgaarden i Svendborg, at Hospitalets »Forsvar«, d. v. s. dets Bestyrelse, nemlig Præst, Ridesvend og Kirkeværge, skal »indkræve« de Patienter i deres Distrikt, der lider af Spedalskhed.

Hvis den meget nøjagtige Undersøgelse, som der var givet indgaaende Forskrifter for, viste, at vedkommende var spedalsk, underrettedes Sognepræsten og Borgmesteren, og derefter blev den syge udstødt af det borgerlige Samfund. I hvert Fald i Frankrig foregik det ved en kirkelig Ceremoni; Præsten læste en Dødsmesse over ham, hvorefter han førtes ud paa Kirkegaarden; han fik udleveret en Kappe, en Hætte, Handsker, Bælte, Kniv og Skralde —

Efter Manget: Traité de la peste. 1721.

Dragt som brugtes af Læger og andre, der saa til Pestpatienter. Den var af Læder med Glas for Øjnene og Parfume i det lange Næb.

Universitetets medicinsk-historiske Museum.

Pesten fremstillet som en af de fire Ryttere i Johannes Aabenbaring: »Og der blev givet dem Magt over Fjerdedelen af Jorden til at ihjelslaa med Sværdet og med Hunger og med Pest og ved Jordens vilde Dyr.«

Burgkmair.

En Helgen bader en Spedalsk.

St. Antonius med en Krobling angrebet af Den hellige Ild. (Fra Edv. Ehlers: Ignis sacer et Sancti Antonii).

den sidste, for at han kunde advare Folk mod at nærme sig ham. Præsten øste derefter tre Skuffer Jord over hans Hoved og sagde: »Ven, du er død for denne Verden.« — Alle Vegne var han som bandlyst; med et malende Udtryk kaldtes Spedalskhed herhjemme ogsaa »den udsættiske Syge«; Staklen var »sat ud« for at dø.

Kun Hospitalet var Fristedet. Ved sin Indtrædelse her maatte han i alle Brødrenes og Søstrenes Nærværelse aflægge Ed paa, at han vilde være sine Medsøskende »tro, huld og god«, baade inden- og udenfor Hospitalet. Havde han Midler dertil, betalte han Indtrædelsespenge; han medbragte selv Bohave og Service, men ellers ejede han fra nu af intet; alt tilhørte St. Jørgensgaarden, som han aldrig kunde forlade.

Forstanderen dér var en af Byens ansete Borgere; han boede dog ikke paa Gaarden, lige saa lidt som Hospitalets Præst, der betjente Patienterne, og Kirkeværgen. Paa Gaarden boede derimod Ridesvenden; han var (i Svendborg) lønnet med to Søskendes Lod, men skulde give sine Tjenere Husly, Mad og Øl. — Sygeplejepersonalet bestod af de »karske Søskende« — Ægtefælle eller andre paarørende — der var optaget paa lige Fod med de syge. Almindeligvis var der beregnet Plads til 12 syge og indtil 8 karske Søskende.

Forplejningen var god. I et Brev til St. Jørgensgaarden i Næstved bestemmer Kong Hans: »Forstanderen skal forsyne de syge med Klæder, Sengeklæder og andet, hvad de behøver ... med Mad og Øl i saa Maade: om Køddagen (modsat Fastedagen): Flæsk, Kokød, Kaal og en fersk Ret, som Aarstiden dennem tilsiger, eller en anden Ret i Steden, og om Formiddagen: Grød og en Ret Fisk eller Sild til deres Nødtørft, og dertil Øl til Skellighed.« — Efterhaanden som Patienternes Antal aftog, fordi Tilfældene

blev færre, blev der saa meget mere til de andre; i Svendborg endte de med at have hver: 5 Tdr. Korn, ½ Td. Smør, Lam og Svin, indtil 2 Tdr. Most, desuden et vist Beløb af Kvægtiende fra Hospitalets to Sogne. — Ikke altid gik det saa godt for de syge. Da der blev mindre Brug for St. Jørgensgaardene, bortforlenedes de oftest til Adelen, »Kronens Tjenere«, og de sidste Patienter klager gentagne Gange over daarlig og utilstrækkelig Behandling. Betegnende er det saaledes, at da man vil nedlægge den milde Stiftelse St. Anna Hospital i København og flytte »Lemmerne« til Stadens St. Jørgensgaard, erklærer de, at de »hellere vil lade sig udføre og sænke i Stranden.«

Gudstjenesten foregik i Gaardens Kapel. Præsten skulde være Sjælesørger og Trøster for de syge, for »denne Sygdom er en Frelse for Sjælen, og Kristus foragter ikke slige syge, selv om Verden flyr dem.« Endvidere skulde han læse Messe for Gaardens Velgørere. — I Svendborg skulde der holdes to daglige Gudstjenester, i Næstved kun tre ugentlig; alle paa Gaarden maatte møde hver Gang; hvis de forsømte uden gyldig Grund, »havde de efter gammel Sædvane deres Rente forbrudt.« — Det var ogsaa bestemt, hvilke Bønner enhver daglig skulde bede, og hvor ofte.

Men trods alt, hvad der blev gjort for de spedalske, følte s Opholdet paa St. Jørgensgaarden som en levende Begravelse, og det er forstaaeligt, at man længst muligt tog lemfældigt paa Indlæggelsesbestemmelserne for de smittede. Københavns St. Jørgensgaard nævnes første Gang i 1261, men efter Byens Stadsret 1294 er Tvangindlæggelse endnu ikke paabudt, naar den syge holder sig isoleret fra sine Omgivelser. Derimod siger Kristoffer af Bayerns Stadsret for København halvandet Hundrede Aar senere: »Den, der fanger spitaals sot udi Staden, han skal nødes ud at fare til St. Jørgens hus inden den tid, som ham af

foged og Borgmestre forelagt vorder; gør han ikke det, da maa de føre ham og hans gods did paa hans kost og tæring.«

Den strenge Bestemmelse hjalp. I Kristian III's Reces af 1542 hedder det: »Eftersom — den almægtige Gud være lovet og velsignet — at den spitalske Syge er ikke her i Landet saa almindelig, som hun var i gammel Tid, da ville vi, at alle St. Jørgensgaarde og andre smaa Hospitaler, som er funderede til spitalske Folk, skulle lægges til de store og almindelige Hospitaler. Og om nogensteds endnu findes spitalske Folk, da for dem at bygge et Hus ved de almindelige Hospitaler, enten i Abildgaard eller paa anden bekvem Sted, at alle kan have Underholdning af een Gryde.« — De Byer paa Sjælland, der hidtil havde haft St. Jørgensgaarde, fik som Erstatning Lov til at belægge et vist Antal Senge i Vartov Stiftelse i København.

Bestemmelser vedrørende Spedalskhed nævnes sidste Gang i Kristian V's Danske Lov 1683, hvor der er optaget følgende efter Frederik II's Ordinans om Ægteskabssager: »Dersom Hustru eller Husbonde falder i nogen besmittelig Syge, som Spedalske eller Franzoser (Syfilis), da bør dem ikke derfor at skilles ad, men lide taalmodigen, som det Kors, Gud har dem paalagt. Dog er det udi sig selv Christeligt, at den, som med slig Sygdom er beladt, ikke begærer at smitte den anden.«

Siden har vi kun haft enkelte spredte Tilfælde af Spedalskhed i Danmark.

III. Den hellige Ild.

Teoretisk set havde Middelalderen med sin Viden ingen Forudsætninger for at behandle Ernæringssygdomme rationelt; Husraad manglede det dog ikke paa; daarlig Mave

og daarlig Fordøjelse har kloge Mænd og kloge Koner den Dag i Dag kunnet behandle med dem.

Middelalderens Fødemidler var stort set de samme som vore, men den daglige Kost var sammensat paa en anden Maade. Vi har nu et gennemsnitligt aarligt Kornforbrug paa ca. 175 kg, foruden at vi spiser en Bunke Grøntsager. Dengang var Forbruget af Grøntsager ringe — i Æbelholt Kloster klagede Munkene i sidste Halvdel af 12. Aarh., da Abbed Vilhelm vilde vænne dem til Plantekost: »Den Stodder, han giver os i Stedet for Føde Træernes Blade og Markens Urter at æde.« Kornforbruget dengang — det drejede sig om Byg og Rug — anslaas til ca. 50 kg pro persona, og deraf blev endda en stor Del af Byggen anvendt til Ølbrygning; man drak meget Øl til den megen Saltmad, Kød og Sild, der sammen med gammelt røget og tørret Kød udgjorde en væsentlig Del af Føden. Brødet blev bagt til Opbevaring i lang Tid, og Melet var blandet med Stenpartikler fra Kværnene. Der var noget at tygge paa, og Tænderne i de fundne Kranier er ganske anderledes slidte end vore; til Gengæld synes »daarlige Tænder« (Tandkaries) at have været langt sjældnere end nu.

En Ernæringssygdom, der optraadte med epidemisk Karakter, var St. Antonius' Ild — ogsaa kaldet »den hellige Ild«, »den kolde Ild« eller »Helvedesild« (ikke at forveksle med den Nerve- eller Hudsygdom, vi nu kalder Helvedesild). I den tidlige Middelalder, og langt senere, var den en frygtelig Svøbe for Europa. Først i det 17. og 18. Aarh. blev man klar over, at det drejede sig om en Ernæringssygdom, som det endda var forholdsvis let at komme til Livs, selv om den endnu under særlige Betingelser kan optræde som Epidemi — nu under Navnet Ergotisme.

Sygdommen skyldes en Svamp, Secale cornutum (Meldrøje), der navnlig trives paa Rug, og som i fugtige Somre,

der følger paa kolde Vintre, finder gunstige Vækstbetingelser. I gamle Dage var der paa Grund af Tidens primitive Landbrug langt oftere end nu Tale om rene Misvækstaar med Hungersnød i Følge, Aar, da Menneskets Modstandskraft var stærkt nedsat. I Uvidenhed behandlede man Brødkornet skødesløst og undlod at rense og tørre det inden Brugen. Meldrøjebefængt Brød fremkaldte en Forgiftning, idet Secalegiften sammentrak Pulsaarerne, saa Blodomløbet hindredes. Dette gav Anledning til meget svære Tilfælde af Koldbrand, navnlig i Lemmerne, der ligesom kunde falde af Kroppen, men ogsaa de indre Organer blev angrebet. Sygdommen kunde ogsaa medføre Blindhed, men langt hyppigere var den ledsaget af langvarige Muskelkramper, der tvang Lemmerne ind i fuldkommen forvredne Stillinger, hvori de efterhaanden stivnede, saa den syge Resten af sin Tid var en sølle Stakkel. — Sammen med Gigten, Menneskets uadskillige Følgesvend i Aartusinder, bærer den hellige Ild formodentlig Skylden for Middelalderens mange værkbrudne.

Sygdommen kendetegnedes ved en ulidelig Hede og Kløe i de angrebne Legemsdele og Organer.

De ældste udførlige Sygdomsberetninger gaar tilbage til Begyndelsen af det 12. Aarh., da der rasede en frygtelig Epidemi i Frankrig. I en af Skildringerne hedder det: »Sygdommen aad Kødet af Knoglerne, Smerterne tiltog med Tiden og lod de stakkels Mennesker føle Dødens Pine, og dog udeblev den saa inderligt ønskede Død, der skulde befri dem for deres Lidelser, indtil den om sig gribende Ild havde ædt de første Led og angreb de ædlere Organer. Men« — siger Krøniken — »underligt var det, at den Ild brændte uden Varme og gennemisnede de syge med en saadan Kulde, at de ikke ved noget Middel kunde genopvarmes. Og hvad der var ikke mindre mærkeligt, var, at

naar Guds Naade vilde den syges Helbredelse og den dødbringende Kulde forsvandt, da gennemtrængtes den syges Lemmer af saa stærk Varme, at der ofte til den Brand sluttede sig en fuldkommen Destruktion, med mindre Lægekunsten kom til Hjælp.« — I andre Beretninger hedder det, at Lemmerne faldt af de syge i Koldbrand, sorte som Kul; de ulykkelige udbredte en frygtelig Stank og ønskede sig Døden. — »De syge døde en ynkelig Død eller overlevede deres Sygdom i et endnu elendigere Liv, uden Fødder og Hænder.« — »Lugten af det raadnede Kød var uudholdelig. De angrebne Lemmer brændte med utaalelig Pine indtil Døden, med mindre Guds Barmhjertighed lagde sig imellem.«

Den egentlige Korstogstid, det 12. Aarh., er særlig kendetegnet ved mange Epidemier af denne Sygdom, og Pave Urban II stiftede da en Munkeorden, helliget St. Antonius, hvis eneste Opgave var at tage sig af dem, der var blevet ramt af Sygdommen. Senere synes det, som om den har været i Aftagende i Middelalderen; i hvert Fald bliver Meddelelserne om den færre.

At Danmark, som i Middelalderen maatte tage sin Part af Misvækst og Hungersnød — vi behøver kun at tænke paa, at Kong Oluf (986—95) fik Tilnavnet Hunger — skulde være gaaet fri for Sygdommen, er ikke tænkeligt. Der foreligger dog ingen Litteratur om St. Antonius' Ild herhjemme. Saxe bruger Navnet den hellige Ild et Par Steder, men saa vidt man kan se, drejer det sig om Rosen eller almindelig Gammelmands-Koldbrand. Det hedder ganske vist i Lægen Henrik Harpestrengs Urtebøger (fra ca. 1250) f. Eks. om Malurt: »Koger man Bladet med Olie da duer det for den onde Ild, og det duer for det der brændt er,« — og om Vejbred: »Hendes Saft er god for den onde Ild,« — og Christiern Pedersen anbefaler i sin »En nøttelig

Lægebog« (1534) mod »den onde og vilde Ild« bl. a. Syre, Barken af Slaaentorn eller unge Egetræer, Husløg og Vejbred; det hedder om dem alle: »De læsker, heler og udslukker Ilden meget.« Men Lægebøgerne er Bearbejdelser af udenlandske Værker, og man kan derfor af dem ikke vide noget bestemt om Sygdommens Forekomst herhjemme.

Alligevel kan man ad anden Vej slutte sig til, at den hellige Ild har været kendt her i Middelalderen. Vi havde to Antonitterklostre til at tage sig af Sygdommens Ofre, et ved Slesvig og et, Datterkloster af det slesvigske, i Præstø. Et andet Vidnesbyrd finder vi i Jærtegnsberetningerne fra vore Helgengrave. Klosterkirken, der rummede de hellige Levninger, »bogførte« de Undere, der skete ved Graven. Det betød meget for Klostrets Anseelse og Økonomi, at Gerningerne var kraftige — det betød stor Tilstrømning og store Gaver — men paa den anden Side var det nødvendigt, at Beretningerne var nogenlunde ædruelige, og derfor ser vi, at mange af dem bekræftes af paalidelige Mænd. De bogførte Underes Tal er heller ikke særlig stort; Jærtegnsberetningen fra Hellig Eriks (Erik Plovpenning, død 1252) Grav i Ringsted Klosterkirke omfatter i Løbet af ca. 50 Aar i alt 50 Tilfælde, skønt Graven i denne Tid var Genstand for mange Valfartsrejser baade fra Danmark og Sverige. — Af de i Jærtegnsberetningerne beskrevne Sygdomshistorier kan den kyndige Læge nu slutte, at det i mange Tilfælde har drejet sig om Muskelkramper med paafølgende Ledstivhed, foraarsaget af den hellige Ild. Hvorvidt man saa stoler paa Beretningens Troværdighed, naar det gælder Mirakler, er en Sag for sig; at Troen paa Underet overfor mange Sygdomme kan bevirke en i hvert Fald foreløbig Helbredelse, er jo givet.

Fra det 17. og 18. Aarh. foreligger nøjagtige Sygdoms-

billeder af Ergotisme, dels med Koldbrands-, dels med Muskelkrampesymptomer som det fremherskende Træk. Sygdomsbilleder ikke nogen hyggelig Læsning, men noget mindre opbyggeligt end disse kan næppe tænkes. I hele Tidsrummet dukker større og mindre Epidemier op i Vest-, Mellem- og Østeuropa. Sverige hjemsøgtes flere Gange, og holstenske Embedslæger indberetter til den danske Regering om en stor Epidemi i 1770; derimod foreligger der ingen Meddelelser om nogen Epidemi i det egentlige Danmark i hele Tidsrummet. Danmark er altsaa gaaet fri for større Hjemsøgelser; at der ikke har været spredte Tilfælde, er næsten utænkeligt. — Ogsaa i det 19. Aarh. har der været Epidemier i Europa, og helt ned til vore Dage har navnlig Rusland og Sibirien kendt Sygdommen.

Secaleforgiftningen har som alle Sygdomme altid haft sine gunstige Betingelser blandt en fattig, underernæret Befolkning, der levede under daarlige hygiejniske Forhold, og som det var svært for Sagkundskaben at faa i Tale, saa de nødvendige Forholdsregler — her Korntørring og Kornrensning — kunde iagttages.

Imidlertid, Sygdommen hører stort set Fortiden til, og den moderne Lægevidenskab har taget Secale i sin Tjeneste som Lægemiddel ved Behandling af visse Sygdomme.

Litteratur:

V. Møller-Christensen: Middelalderens Lægekunst i Danmark.
Fr. Hallager: Biskop Knuds Bog om Pesten.
Edv. Ehlers: Sct. Jørgensgaarde i Danmark.
— Ignis sacer.
H. Olrik: Danske Helgeners Levned.

FREDERIK CHRISTIAN EILSCHOV

(1725—1750).

Af Pastor emeritus *H. Hansen.*

En Svale gør ingen Sommer; men for den, som længes og venter, er det dog en Lyst at se det første Varsel om Sommerens nære Komme. Midt i Holbergs Tid, der i flere Maader er et Vaarbrud i vort Aandsliv, møder vi et Par enlige Svaler, der hver paa sit Omraade indvarsler en ny Tid. Det er den farende Sanger Ambrosius Stub og den stille, ivrige Tænker Fr. Chr. Eilschov; begge er fødte paa Fyn og vistnok ogsaa af fynsk Afstamning, Ambrosius var det jo utvivlsomt, hans Slægt var hjemmehørende i Midt- og Vestfyn og kendes der endnu, og Eilschov var det formodentlig ogsaa, selv om det er mere usikkert. Der er i hvert Fald en lille Landsby Eilskov paa Nordfyn i Skovby Herred, hvorfra Slægtens Navn kunde have sin Oprindelse, og den Personlighed, der træder os i Møde gennem hans Forfatterskab, forekommer mig i høj Grad at bære Fynboens Præg: det kvikke, aabne og meget talende Væsen.

Lig Sommerfuglen flagrede Ambrosius let og frit mellem Livets Blomster, sugede deres Sødme og smagte deres Bitterhed, alt som Lykken gav det, indtil han, omtumlet »paa Verdens det vildsomme Hav« — fra Hovedstadens Studenterkroer til Herregaardenes Skriverstuer og fra de lystige Selskaber blandt fynske Honoratiores til den lille, fattige Skolestue i Ribe — fandt sin højeste Glæde i Guds

Naade, der gjorde ham »uforsagt, hvordan end Lykken her i Verden blive maa«.

Eilschov gik en mere slagen Vej gennem den lærde Skole til Universitetet og til Magistergraden i en meget ung Alder; men han gik Vejen med aabne Øjne, og han samlede med Flid Kundskaber fra alle de Omraader, han færdedes paa; lydhør for Tidens Roster, som de lød baade ude fra og hjemme, havde han et skarpt Blik for dens Brøst og fyrig Lyst til at ændre paa den.

Han var født Filosof og havde denne Tankernes brændende Glød og denne Glæde ved selve Tankernes Klarhed og indre Sammenhæng, som er blandt de stærkeste Drivfjedre til filosofisk Granskning. Men Tiden var ikke særlig gunstig for en Filosof af Faget. Egentlig Filosofi var et hidtil udyrket Omraade i Danmark. Gennembrudet ved Holberg havde vel forløst en hel Del af de bundne Tanker, og hans Latterliggørelse af den stive Lærdom havde bidraget sit til at rydde Grunden ogsaa paa det Omraade, hvor Eilschov tog fat, og med den sunde, jævne Forstandighed, som farvede Holbergs Livssyn, og som han havde bragt til Ære, var der et Grundlag at bygge videre paa; men den egentlige filosofiske Granskning laa ikke for Tiden, og Holberg selv havde ikke meget tilovers for den.

Heller ikke hos den herskende kirkelige Retning Pietismen kunde det hjælpe at vente Venlighed overfor en fri og selvstændig Tænkning — tværtimod. Men Eilschov var uforknyt, han vilde vise nye Veje og bringe Liv og Friskhed ind i de lærde Granskninger, han vilde sætte Lærdommen i frugtbar Forbindelse med Folkelivet, og dette, saa han, kunde kun ske, naar de Lærde og Folket mødtes paa Modersmaalet, derfor vilde han skrive paa Dansk, og derfor blev han Sprogrenser. Hans Magister-

afhandling drejer sig om den Kunst at undervise i Videnskaben paa Modersmaalet og bringer tillige Forslag til en Mængde danske Ord at bruge i Stedet for de gængse fremmede.

Eilschov, som var en Præstesøn fra Rynkeby paa Fyn, blev født den 13. Februar 1725. Det var altsaa den Tid, da Holberg lige var traadt frem med sine store Komedier; men hvorvidt Pustet fra Holbergs Aand er naaet til den fynske Præstegaard, og om det har modt Eilschov allerede i hans Barndomstid, vides dog ikke. Han kom i Odense Latinskole og blev i en ung Alder Student derfra.

Blandt Universitetets Lærere var der især to, hvem han kom i personlig Berøring med; det var Holberg og Juristen Kofoed-Anker, en ung Mand, der nylig var bleven Professor og senere gjorde sig højt fortjent af den danske Lovhistorie. Kofoed-Anker har vel styrket hans Lyst til Filosofien, og gennem Holberg kan han have faaet Opmuntring til at skrive om Videnskab paa jævnt Dansk; derimod har Holberg næppe tilskyndet ham til det egentlige filosofiske Fagstudium, som han selv ikke havde megen Agtelse for. Heller ikke Forgængernes Spor skulde lokke ham; den eneste i Samtiden, der kunde kaldes Filosof af Fag, var Andreas Lundhof, der for første Gang behandlede Filosofien paa Modersmaalet, og han havde hverken høstet Ære eller Fordel deraf; han blev kun »en gammel Student, der døde uden videre Embøj«.

Men Eilschov fulgte sin Lyst og kastede sig med godt Mod over Studiet af Filosofien og Aandslivet, og han forstod selvstændigt at suge Næring af det læste. Her er det vel netop, at vi rigtig mærker Holbergs Paavirkning, og vi forstaar, at det maa have været en Fryd for Holberg at møde et saadant Sind hos en af de Unge, saa megen Modtagelighed og saa megen Frigjorthed. Vi føler, hvor-

ledes han har indoptaget de store, fremmede Tænkeres Værdier og gjort dem til sine egne, og hvorledes han er i levende Føling med saa meget af det, der strømmer og er i Bevægelse ude i Europa. Han kender baade de franske og de engelske Filosoffers Tanker, han beundrer de førstes Klarhed og Elegance i Formen og paaskønner de sidstes historiske Sans; men han føler sig dybest i Gæld til og i Samklang med den tyske Filosofi, som den møder ham hos Leibnitz og Chr. Wolff; overfor begge er han fuld af taknemlig Beundring. Leibnitz udstyrer han gerne med særligt rosende Tillægsord, »den store« eller »den højtberømte«, og af hvad han selv har udrettet i sin korte Arbejdstid, synes det, som han har tilegnet sig Leibnitz's Valgsprog: »Saa tidt en Time spildes, gaar en Del af Livet til Grunde«.

Tidligt var han paa Færde i enhver Henseende; det var, som han havde en Forudfølelse af Arbejdsdagens Korthed og at det derfor gjaldt om at arbejde, mens det endnu var Dag. Kun 18 Aar gammel optraadte han som Forfatter og udgav »En kort Anvisning til at eftertænke«, nærmest en Slags Lærebog i Logik. 1746 tog han Magistergraden, fik Borchs Kollegium og gav sig til at holde offentlige Forelæsninger for Studenterne — altsaa kun 21 Aar gammel.

Tidligere havde det været almindelig Brug, at alle lærde Skrifter affattedes paa Latin; men ude i de store Kulturlande havde man begyndt at skrive hver paa sit Modersmaal, og derude havde Latinens Overtag faaet et stærkere Knæk end herhjemme. Eilschov saa det og tog med fyrig Iver og med Kærlighed til Modersmaalet sin Plads i den Fylkning, hvor Peder Syv og Thomas Kingo i det foregaaende Slægtled havde været Bannerførere, og han hævder Modersmaalets Ret i Ord, der minder ikke saa lidt om Kingos berømte Ord i Fortalen til første Del af Sjunge-

koret, selv om de ingenlunde naar dem i Djærvhed og Fynd. »Germanere, Englændere, Italienere«, skriver han, »ja selv Svenskerne bruger Modersmaalet i Filosofien, hvorfor saa ikke vi? Vort Sprog er i Sandhed baade overflødigt nok til at lære alle de Videnskaber paa, saa og saa sirligt, fyndigt og veltalende, at vi ej alene saa godt som andre kan fremsætte den torre Sandhed, men endog udpynte den med alle de Zirater, som Talekunsten udkræver«.

Gennem sine Angreb paa Latinens Overtag føres han til at angribe de lærde Skolers hele Undervisningsmaade; han kræver en Reform af hele Skolevæsnet. I »Filosofiske, historiske og økonomiske Skrifter«, et Maanedsskrift, som udkom i 4 Hæfter 1746—47, fremsætter han disse Tanker, og i sit Hovedværk »Filosofiske Breve« (1748) udvikler han dem nøjere og finder Støtte for dem hos engelske og tyske Forfattere, som hver især i deres Land har rejst en lignende Kamp. Han vil have Lærernes Arbejde delt efter Fag i Stedet for som hidtil efter Klasser, for at Læreren kan faa bedre Tid til at sætte sig grundigt ind i sit Fag; han vil have større personlig Frihed som Grundlag for Studierne og vil navnlig, at der skal lægges langt større Vægt paa at kende den enkelte Lærlings Evner og Natur, for at Paavirkningen kan blive til Nytte for ham i Livet. Som det vil ses, altsammen Tanker, der senere efterhaanden er kommen frem til Anerkendelse; men den Gang var det — Fremtidsmusik.

I nogle Betragtninger over Pythagoras drager han en Sammenligning mellem denne gamle Hednings frie, hensynsfulde Læremaade og Samtidens, og den falder visselig ikke ud til Fordel for Samtiden. Derfor kommer han i Fejde med Jakob Høyer, Hører ved vor Frue Skole i København, som med stor Bidskhed søger at afvise hans Anker mod Skolerne.

Men han gaar videre; han vil ikke alene omdanne Skolen; han vil paa sin Vis »polere« baade Folk og Sprog, ligesom Holberg vilde det; han vil søge gennem filosofiske Skrifter paa Modersmaalet i en letfattelig Fremstilling at gøre Tænkningens Resultater tilgængelige for bredere Lag, ja endog for Kvinderne, for derved at fremme et mere selvstændigt Tænkesæt og en mere udbredt Dannelse. I den Retning sigter hans Skrifter fra de sidste af hans Leveaar.

Foruden de før nævnte har han skrevet »Bevis, at Naturens Lov ikke forbyder den Respekt imod Fruentimret, som Moden har indført iblandt os«. »Filosofiske Anmærkninger over forliebte Daarligheder« og »Forsøg til en Fruentimmerfilosofi« samt leveret Oversættelser baade fra Latin, Fransk og Italiensk, alt tilsammen vidner dette om en utrættelig Flid og en for én saa ung Mand forbavsende Kundskabsfylde. Dog synes han trods sin ellers saa omfattende Sprogkundskab ikke at have været hjemme i Engelsk; han citerer, saa vidt jeg da erindrer, aldrig paa dette Sprog, kun et enkelt Sted en Bogtitel, og det synes af en Anmærkning til Nr. 25 blandt de filosofiske Breve, at han har læst Miltons tabte Paradis i fransk Oversættelse, en Læsning han forøvrigt ikke har haft megen Fornøjelse af; hans jævntskridende, fornuftige efter Klarhed stræbende Aand kan ikke finde sig tiltalt af John Miltons dunkle og farverige Fantasier. Han ender en Gengivelse af Indholdet af en Del af det vældige Digt med at vrænge efter det »Snip om Snude, nu er John Miltons Eventyr ude«. Nej, Fantasi var ikke hans stærke Side; men hvad vi ser i disse ovennævnte Værker, er en fremadskridende Evne i Brugen af Modersmaalet. Han skriver et rent og ædelt Dansk, som langt overgaar Holbergs og de fleste Samtidige i Velklang og udmærker sig ved stor Klarhed.

Klarhed elsker han fremfor alt, ogsaa derfor skal Modersmaalet bruges. »De Lærde bilder sig ind i deres Studerekammer at vide mere, end de virkelig vide, og mærke først deres Vildfarelse, naar de skulle meddele andre deres Visdom paa Modersmaalet«. — » Intet er tjenligere til at skille Avner fra Kornet, Ting fra Ord, Visdom fra Sladder, end at foredrage sine Tanker og filosofiske Lærdomme paa et Sprog, som alle forstaa«.

Selv viste han, at der kunde skrives forstaaeligt om lærde Æmner, og det var kun rimeligt, at hans Samtidige ventede sig meget af ham; sikkert maa han have gjort et stærkt Indtryk i sin snævrere Kreds ved sin fyrige Veltalenhed, sin skarpe Tanke og ved den Kundskabsrigdom, der ikke laa som en død Masse i hans Hjærnekiste, men var levende indoptaget og stadig til Brug; og man tor vist formode, at han blandt sine Kammerater i Samtaler og ved et Parti Skak, som han satte Pris paa, har lagt mere Vægt paa Sprogets fyndige Veltalenhed og mindre paa Ziraterne end i Fruentimmerfilosofien, hvor der er lidt vel rigeligt af den sidste Slags. Men alle Forventninger til ham blev brat afbrudt, da han blev bortrevet af Døden d. 15. Oktober 1750, kun 25 Aar gammel. —

Filosofien var for Eilschov Hovedsagen. »Filosofien er min Hovedsag, og jeg bruger derfor alle andre Videnskaber, for saa vidt de nytte mig i denne«. Erasmus Montanus, siger han i Fruentimmerfilosofien, var en Nar, ikke fordi han var Filosof, men fordi han anvendte den herlige Videnskab paa betydningsløse Ting. Blandt de andre Videnskaber, som han brugte til Nytte i Filosofien, var Mathematiken ham den vigtigste; den var for ham en næsten nødvendig Forudsætning for Filosofien, og heri kunde han føle sig enig med sine højt beundrede Forbilleder: Pythagoras og Chr. Wolff.

De Spørgsmaal, han særlig tumler med, er mest dem, som Leibnitz har sat i Bevægelse, og i flere Tilfælde besvarer han dem ogsaa paa samme Maade som denne. Han arbejder med Adskillelsen mellem Mulighed og Virkelighed. Alt det, som er til, har sin Mulighed i Gud og er til i hans Tanke, før det bliver til i Verden. Han tumler meget med Begrebet Tid, og det hedder derom: »Jeg har jo forklaret Tiden ved den Orden, man finder blandt de Ting, som følger paa hinanden; før der blev Ting til, der kunde følge paa hinanden, kunde følgelig ingen Ting findes«.

I Sammenhæng med Tiden kommer han ogsaa ind paa at tale om Solsystemet og udtaler, at han anser Planeterne, ja endog Maanen for beboede; han hengiver sig her dristigt til Fantasien, som han ellers har saa ringe Tillid til.

I Maanedsskriftet drøfter han Viljens Frihed, som han søger at hævde i Forening med Guds Forsyn. Han angriber skarpt Kalvinisterne, som han i det Hele nærer megen Uvilje imod; han kan ikke fordrage deres »mørke Lærdom om Guds ubetingede Udvælgelse«, dette at Gud skulde have forudbestemt nogle Mennesker til Frelse og andre til Fortabelse, og han citerer med synligt Velbehag følgende Spydighed om denne Lære fra en hollandsk Bog om Reformationens Historie: »Da den første Synd skete i Verden, skubbede Manden Skylden fra sig paa Hustruen, hun væltede den fra sig paa Slangen. Slangen selv var saa ung og dum, at den tav stille; men siden er den blevet baade ældre og klogere. Nu kommer den i Kirkeforsamlingen i Dortrecht og siger: det voldte Gud«. Eilschov vil dog ingenlunde nægte Nødvendigheden af Aarsagssammenhængen mellem de enkelte Begivenheder; han anser Hændelsen i Betydning af en Virkning uden forudgaaende Aarsag for umulig. Han vil forlige Menneskets Vilje og Guds Forsyn. »Gud styrer alt ... deraf følger in-

genlunde, at vor Vilje taber sin Frihed, eller at vi af en forborgen Magt nødes til alle de Gerninger, som synes mest frivillige. Vi kan gøre vore Gerninger frivilligt. Det er vor Frihed. Men Verdens Herre raader for disse Gerningers Følger. Der er Guds Styrelse«. Dette kan lyde godt nok; men det giver dog ikke noget virkeligt Svar paa Spørgsmaalet om Menneskets Handlefrihed. Hvad er Meningen af frivillig i denne Sammenhæng? Mennesket er jo dog lige saa lidt raadig over Handlingernes Aarsager som over deres Følger, ja snarest mindre. Sagen er, at Problemet i Virkeligheden er uloseligt ad Fornuftens Vej; men Eilschovs moralske Interesse for den frie Vilje og hans religiøse Interesse for Forsynstroen, maatte føre ham til at finde et Forligsgrundlag for dem. Han citerer da ogsaa til Støtte for sin Forsynstro Hebræerbrevet 11,6 (hvilket Brev han naturligvis efter sin Samtids Mening antager for at være af Paulus) og mener, at disse Ord: »Den, som kommer frem for Gud, bør tro, at han er til, og at han bliver deres Belønner, som søger ham«, udtrykkelig fastslaar »at Religion hverken kan findes hos en Atheist eller Deist«.

Hvor han taler om »Respekt imod Fruentimmeret«, fremhæver han Kvindens lige Udrustning med Manden. Naturen har selv, mener han, indplantet os Ærbødighed for Kvinden; men denne er ogsaa begrundet ved Kvindens fortrinlige Ævner; hun overgaar Manden i »Nemmet, Indbildningskraft og Hukommelsen«, ud af disse Egenskaber afleder han saa baade hendes Fejl (Overtro, Forfængelighed, Hovmod og Herskesyge) og hendes Anlæg for visse Dele som Poesi og Videnskab. Heller ikke Vilje mangler Kvinden. »De hellige Marier fulgte vor Mester til Korset paa en Tid, da hans Disciple, disse forsagte Mandfolk, forlode ham samtlig«.

Trods alt dette er der noget ufrit over hans Maade at tale til Kvinderne paa; han føler sig bunden til Modens Forskrift — Moden ɔ: et Folks offentlige Dom om Velanstændighed — og denne krævede paa de Tider den snørklede Udtryksmaade, som vi møder saa tidt hos Holberg, og som ogsaa fremtræder udpræget i »Fruentimmerfilosofien«.

Umiddelbarhed laa ikke til det 18. Aarhundrede, og Eilschov var ikke brudt igennem til Sans for det oprindelige og naturfriske, han gik bort, før Pustet fra Rousseaus Naturjubel kunde naa ham, og sin samtidige Landsmand Ambrosius Stub har han vel ikke kendt eller i hvert Fald ikke forstaaet; det fremgaar af hans Beundring for Poeten Wadskærs og for Vennen Ville Høybergs opstyltede, hule Rimerier, som netop »Folkets offentlige Dom« paa den Tid hævede til Skyerne. Oprindelig Skønhedssans har Eilschov ikke haft meget af; i »Forlibte Daarligheder« siger han »Dejlighed er et behageligt Øjespil, som forsvinder, saa snart vor Forestilling om Legemets Overflade bliver tydelig«. Det klinger filosofisk, men er i Grunden kun Udtryk for en fuldstændig Mangel paa umiddelbar Skønhedsfølelse. En Gren af Kunsten havde han dog Forstaaelse for, det var Musiken; han vilde have, at den skulde dyrkes grundigere og foreslog, at der skulde indrømmes den en Plads ved Universitetet eller ogsaa at der skulde oprettes en særlig Musikskole.

I Forbindelse med hans psykologiske Synspunkter kan nævnes hans Opfattelse af Dyrene, hvis Fornuft han søger at hævde mod den almindelige Opfattelse, som kun vil indrømme dem Instinkt. Han paaminder om at behandle Dyrene godt og vise Omsorg for dem; han foreslaar Oprettelse af et særligt Politikammer for at afværge Dyrplageri. Man kan vel skille sig ved Dyrene, naar de ikke

kan yde os Tjeneste længere, uden at gøre dem Uret »i skarpeste Forstand«; men han mener dog, at Mennesket bør sørge for at mildne Arbejdsdyrets sidste Stunder.

Men hvorvidt gaar Menneskets Ret over Dyrene? Nogle Ord i Maanedsskriftet havde forledt enkelte af hans Læsere til den Opfattelse, at han forkastede al Kødæden og nægtede Mennesket Ret til at slagte Dyrene; de havde efterforsket, om han ikke selv spiste Kød, og da dette havde bekræftet sig, havde de gjort sig lystige over ham. Derfor maa han i »Filos Breve« indlade sig nærmere herpaa. Ogsaa den ved Kreatursygen befrygtede Mangel af Kød havde bidraget til at gøre dette Spørgsmaal brændende. Det var jo netop i disse Aar, at den store Kvægpest hærgede Danmark og truede vor Kvægavl med Ødelæggelse, og det kunde se ud, som det blev ligefrem nødvendigt for Nationen at gaa over til en mere vegetarisk Levefod.

Dog er det ikke nationaløkonomiske, men moralske og hygiejniske Hensyn, der er ledende for Eilschov i disse Sager. Han vil ikke forbyde, men kun indskrænke Kødspisningen. Han finder — sikkert med Rette — at den dalevende Slægt var altfor graadig paa Kød; deri søger han en af Grundene til de mange Sygdomme og den lave Gennemsnitsalder. »Der kunde spares megen Aareladning, hvis man aad mindre Kod«. Han henviser til fremmede Folk som Hinduerne, der er blevet meget gamle, fordi de ikke aad Kød, og finder her ogsaa en Forklaring af Patriarkernes høje Alder. »Hvad vilde en Malebarer dømme om »Den fornemme Madames Kogebog«, hvis den blev oversat paa hans Sprog? Eller om han kom til at glo i en anden under Navn af »Den kongelige Kok«, som forestiller i hosføjede Figurer den delicate Kunst at massacrere Dyrene og at confundere alles Safter i Meneskets alene?«

Han beundrer ogsaa Munkenes Faste, denne ædle Afhold, som jeg aldrig kedes af at berømme og han mener, at den virkelig fremmer Andagten, fordi den fremmer Sjælens Evne til at samle sig og gør Hjernen »dette Sjælens Værksted« klarere.

I religiøs Henseende er Eilschov et Led i Udviklingsrækken frem mod Rationalismen, dog ikke selv Rationalist. Hvad han priser højest, er »den oplyste Fornuft«, som han ogsaa tror i Stand til at skaffe os Magt over Sanseligheden. »Bruge vi Fornuften til den Absigt, den er os givet, at gøre Forskel mellem Ondt og Godt, Dyden og Lasten ɔ: sætte vi Sanserne, Indbildningskraften og vore Sindsbevægelser under en oplyst Fornufts Herredomme, saa at man ikke klager med Medea hos Poeten: Jeg bedre ser, men værre gør, saa tjene vi Gud«. Han glemmer dog, at Medea finder Medhold hos Paulus, hvorimod man næppe hos denne finder nogen særlig Lovprisning af Fornuften; ellers har han stor Ærbødighed for Paulus' Skrifter saavel som for Biblen i det Hele. »Jeg vilde selv være den første til at forkaste alle mine Fornuftslutninger om Dyrenes og Menneskenes Selskab, hvis jeg fandt at de stred mod Guds Ord«. »Naar en Filosof lærer noget og Skriften noget som er tværtimod, bør en Kristen ikke være i Tvivl om, hvo der har Ret«. Han tager alt i Biblen i god Tro, om det saa er Tidsangivelsen om Skabelsen, og han er en renlivet Tilhænger af Inspirationstheorien. Ellers samler hans egentlig religiøse Tanker sig om Forsynstroen; han forlader sig tillidsfuldt paa Forsynets Styrelse; men ikke den spinkleste Tone i Forfatterskabet røber, at han har været en Samtidig af Brorson og af Zinsendorf. Heller ikke Tidens Fritænkeri har nogen Tiltrækning for ham. Atheisterne er »Folk, som ikke nok kan sværtes eller lastes«.

Eilschovs Aand udmærkede sig mere ved den jævne Klarhed end ved Dybde; han er en ægte Søn af det stedse borgerlige attende Aarhundrede, og han fattede lige saa lidt Spinozas dristige Dybsind som Miltons mægtige Fantasi; hans eget rationaliserende Standpunkt fører ham til at fælde haarde Domme her, hvor man egentlig vilde vente at møde Sympati. Medens han beundrer de gamle Hedningers Dyd, især Pythagoras's rolige, afholdende, fornuftige Liv, saa kan han ingen Dyd finde hos de nyere »Fritænkere«; deres Liv synes ham stedse lastefuldt, svarende til deres Ugudelighed. Naar han dog ikke kan nægte Spinozas ædle Liv en vis Agtelse, søger han at bortforklare det ved at sige, at Spinoza manglede Lidenskaber; derfor havde han ingen Kamp at bestaa og kunde ikke gøre Krav paa nogen Sejrspris.

Eilschovs Arbejdstid blev kun kort, og i denne Tid er han endda, efter hans Venners Udsagn, blevet hæmmet af Fattigdom; saa meget mere undres man over, at han trods sin unge Alder har udført saa meget og favnet saa vidt. Han, der tumlede saa meget med »Mulighederne«, var selv en Mand af mange Muligheder; der groede saa meget i ham, og det er med Vemod, man tænker paa hans tidlige Bortgang; hvad havde det ikke betydet for dansk Aandsliv, om han havde staaet der i sidste Halvdel af 18. Aarhundrede og havde faaet udfoldet til Virkelighed de mange Muligheder, der spirede i hans Sjæl. Han var den første egentlig danske Filosof af nogen Betydning, og vi ser ogsaa straks i ham saa mange Glimt af det, som siden skulde præge dansk Filosofi. Han havde Lysten til at fremdrage den historiske Sammenhæng i Tankernes Udfoldelse; han har selv taget fat paa det og begyndt en Filosofiens Historie fra Oldtiden — det blev kun en Begyndelse. Han troede, at dette Fag, indført i de højere

Skoler, skulde fremme Elevernes Lyst og Evne til Tænkning; deri havde han næppe Uret. Han viser ogsaa et i Forhold til det 18de Aarhundredes uhistoriske Aand mærkelig klart og smukt Syn for de uklare og mislykkede Forsøgs Betydning for Tankelivets hele Bygning. »Vi maa være de gamle taknemlige selv for deres falske Meninger. Denne Skat maatte nødvendigvis først betales til Vankundighed og Vildfarelse«.

Eilschov var en god dansk Mand og har trods sin tidlige Bortgang gjort en saadan Indsats, at vi nok kan skylde at bevare hans Minde.

Litteratur:

F. Chr. Eilschou: Philosophiske Breve. 1748.
— Forsøg til en Fruentimmer-Philosophi. 1749.
— En kort Anvisning til at eftertænke. 1743.
H. Høffding: Danske Filosoffer. 1909.
C. F. Bricka: Dansk biografisk Lexicon.

Hans Hansen, født 1873 i Soderup, Flyng Sogn, ved Roskilde. Cand. theol 1897; Højskolelærer forskellige Steder; 1908—13 Præst i Aasted i Vendsyssel, 1913—19 theologisk Lærer og Præst i »Den danske Kirke« i Amerika; 1920—26 Præst i Verninge paa Fyn og 1926—43 Sognepræst i Stege. 1923—31 Formand for »Dansk Folkesamfund« og Redaktør af dette Samfunds Organ »Kors og Stjærne«.

Har udgivet: Oversættelse af Runebergs »Juleaften«. (Omaha 1915), Perth Amboy (kulturhistorisk Studie) Kolding 1920; har skrevet mange Digte og Artikler i danske og dansk-amerikanske Blade og i forskellige Tidsskrifter.

TØMRERSTREJKEN 1794 — OG DENS FØLGER

Af *Charles Petersen.*

Det første Spor, vi herhjemme finder af en Arbejderrørelse, er under Kristian den Fjerde, da der udstedes Forbud mod, at Svendene driver »Rotteri eller særdeles Sammenkomst, hvorved de Mestrene til Skade paa deres Arbejde kunne forhindre«.

I de følgende Aar bryder og gærer det i det gamle Lavsvæsen, — det er evident, at Svendene ikke længere er til Sinds at lade sig paalægge Lavenes snærende Baand, der stavnsbinder dem til Mesteren og kun kan løsnes, hvis han ønsker det.

At der i Slutningen af det 18. Aarhundrede har været bravt med Strejker indenfor saa at sige alle Lav, fremgaar af en paa denne Tid udsendt Raadstueplakat, som fastsætter strenge Straffe for »*alle* Lavenes Svende samt deres Hælere og Medhjælpere i Almindelighed«.

Af Indledningen til den omtalte Plakat ses det, at Murer- og Tømrersvendene, Skomager- og Smedesvendene »formastelig« har gjort »Opstand«, idet de »endrægtigen har forladt Mestrenes Arbejde, uden at Hovedmændene har været til at udfinde, saa at de i Hobetal har spaseret og ikke villet gaa i deres Mestres Arbejde igen, før de i visse Maader ere blevne føjede i deres Paastand«.

Vælger man nu at kalde disse spredte Arbejdsnedlæg-

gelser for *Forsøg* paa Strejke, saa kan det samme paa ingen Maade siges om

Tømrerstrejken 1794.

Den var i bedste Forstand en Strejke, saaledes som vi har oplevet dem i vor Tid og tillige et Vidnesbyrd om, at Arbejderne for første Gang bliver sig bevidst, at de er i Besiddelse af et Vaaben i deres Kamp for bedre Levevilkaar — og har i Sinde at anvende det.

Tømrerstrejkens Aarsager var to. Indirekte var det Spørgsmaalet om Lønforhøjelse, idet man i lang Tid havde ført Forhandlinger med Magistraten om at faa Dagløunen hævet fra 2 Mk. til 2 Mk. 8 Sk. Skikken bød, at der ikke forhandledes direkte med Mestrene, men med Magistraten i alle Lønspørgsmaal. Forhandlingerne havde hidtil været resultatløse, og Magistratens Langsommelighed og Ulyst til at imødekomme Svendenes Krav tilspidsede Sagen yderligere.

Omtrent samtidig eksploderede saa den Bombe, som var Strejkens direkte Aarsag: Hos en Tømrermester Hallander vilde tre tyske Tømrersvende rejse hjem, hvorfor de bad om at faa en Afskedsseddel. Dog, Tømrermesteren var ikke til Sinds at lade dem rejse. Een af dem, som havde tvingende Grunde (Familieforhold), fik dog Lov dertil, hvorimod Mester Hallander kategorisk nægtede at udstede nogen Afskedsseddel til de to andre. Da disse besvarede Tømrermesterens Vægring med at meddele, at de agtede at rejse uanset Tilladelse, meldte han dem til Politiet, som lod dem arrestere. Og dermed var Bolden givet op.

Rygtet om de to Svendes Arrestation bredte sig hurtigt overalt i Byen, og dette tillige med Mestrenes stadige

Uvilje til at gaa med til en Lønforhøjelse, førte med sig, at 3—400 af Københavns Tømrersvende den 30. Juli 1794 lige efter Frokost nedlagde Arbejdet og drog til Tømrerkroen i Adelgade.

Byens Politimester (Flindt) forsøgte nu at indlede en Forhandling med de strejkende Svende for at faa dem til at gaa i Arbejde igen. Svendene sendte en Deputation til ham for at spørge, om en Svend ikke havde Lov til at forlade sit Arbejde. Herunder kom det til en Del Stridigheder, og nogle saakaldte »Hovedmænd« blev arresteret.

Da Politimesteren længe forgæves havde forsøgt at anvende al sin Overtalelseskunst, blev Kapellanen ved Nikolaj Kirke sat ud paa den samme Opgave, men heller ikke den gode Præstemand havde nogen videre Sukces. Han fik som Svar paa sin indtrængende Henstilling blot overrakt — en Spand koldt Vand!

Saa var der ikke Brug for flere Mæglere, og i Stedet optraadte Generalprokurøren paa Arenaen og forlangte, at de Svende der ikke vilde gaa i Arbejde, skulde møde i Retten. Efter dette faldt en Del til føje, men 124 Svende — deriblandt 98 tyske — nægtede at genoptage Arbejdet og holdt stadig til i Tømrerkroen, som de under ingen Omstændigheder vilde forlade. I det hele var Svendenes Holdning under Konflikten præget af baade Beslutsomhed og Besindighed. De forivrede sig ikke og kom ikke med Udfald mod nogen eller noget.

Det endelige Resultat blev, at Militæret udkommanderedes og førte de genstridige Svende fra Tømrerkroen til Forhør i Kastellet, hvor Dagen efter de 124 fik forkyndt Dommen: fire Maaneders Arbejde i Jern paa Fæstningen. Men Dommen blev ikke fuldbyrdet, idet Kongen lod »Naade gaa for Ret« og ændrede Straffen til Landsforvisning, først for alle de implicerede; siden blev det ved

Kronprinsens Mellemkomst »af sær Naade« ordnet saaledes, at de af de 124, som var født og bosat her i Landet, kunde vende hjem igen.

Det er indlysende, at Begivenhederne omkring Tømrerstrejken ikke kunde gaa sporløst hen over det øvrige Samfund. Hvad der var sket, var jo intet mindre, end at en Befolkningsgruppe, der hidtil havde været holdt nede i Nød og Uvidenhed, nu forsøgte at rejse sig fra Sølet og bide fra sig. Faa Aar forinden havde den franske Revolution fundet Sted, og det er ikke usandsynligt, at dens Dønninger omsider ogsaa har naaet de danske Strande. Digteren P. A. Heiberg bidrager i hvert Fald sit til, at de nye Tanker om Lighedsprincippet skal vinde Indpas, idet han digter:

»Naturen os dannede lige,
og Adel er ikkuns en Lyd;
ja ene bør Mennesket vige
for højere Kundskab og Dyd.
Held os! Held os!
naar Fødsel ej mer os skal trykke!
Lyd højt vor Sang,
hvert Baand og hver Lænke til Trods.
Hellige Lighed, Menneskets Smykke!
kom og rejs din Trone blandt os.«

Strejken giver sig Udslag i Fremkomsten af op imod en Snes forskellige Flyveskrifter for og imod de Fremtidsperspektiver, den opruller.

Malte Konrad Brun, en nittenaarig ung Mand, udgiver samtidig med Strejken et »Blad for Menigmand«. »Vækkeren« kalder han det.

I sit Blads første Nummer henvender han sig direkte til

Arbejderne, opfordrer dem til at holde ud og videreføre den Kamp, de har begyndt og siger:

»I, mine agtværdige og nyttige Medborgere! I, som mangen en stolt Dumrian foragter, skønt I føder og nærer ham og alle hans Lige, lader Eder ikke afskrække ... I er Landets Styrke og Folkets Kærne.«

Men M. B. gaar videre; ogsaa han er tydeligvis grebet af Ideerne fra Frankrig, og i seks Punkter forsøger han at paavise, hvad han forstaar ved Lighed.

»Liighed bestaar deri:

1) At alle have lige Ret til at faae deres Forstand, deres Duelighed, deres Mod og øvrige Dyder paaskjønnede.
2) At alle have lige Ret til at forskaffe sig saa megen Klogskab og Duelighed, som muligt er.
3) At alle have lige Ret til at gøre alt det, hvorved de ej fornærme andre. (Dette er det, som kaldes Frihed.)
4) At Loven er lige for Alle. Forbrydelser bør straffes lige strengt, enten det er en Høj eller lav, som begaar dem. Alle maa nyde samme Beskyttelse.Alle bør behandles med lige Agtelse. — Naar en stor Mand snyder Landet en Snes Tusinde fra, og en anden ringe Betjent stjæler et Par Hundrede, naar da den store bliver straffet lemfældigt, og den Lille strengt, saa er der ikke den Lighed for Loven, som der bør og maa være.
5) Staten skal og maa være saaledes indrettet, at alle har lige Adgang til at erhverve sig taaleligt Udkomme. Naar det er saaledes indrettet, at nogle leve i alt for umaadelig Pragt og Ødselhed, mens andre maa sulte og tørste, saa er det ikke, som det bør være. Det skal og maa forbedres.
6) Enhver, som er duelig, maa være antagelig til Em-

beder og Bestillinger uden mindste Hensyn paa hans Fødsel eller andre Ting. — Ethvert Slags Fortrin grundet paa Fødsel eller Arverettighed er uretfærdigt og gælder intet, naar man skal tale den naturlige Billigheds Love.«

Vidste man ikke, at disse M. B.s 6 »Teser« blev offentliggjort i »Vækkeren«s første Nummer d. 8. August 1794, kunde man i og for sig godt tro, de var skrevet i 1946! I hvert Fald synes det at være præcis de samme Krav — omend fremsat under andre Former — der er gaaet igen gennem Generationer — og sagtens vil blive ved med at gøre det!

Stod Malte Brun saaledes med sit unge, varme og letbevægelige Sind helt og fuldt paa Arbejdernes Side og støttede dem i sit Blad, de faa Gange det udkom, indtil en mild Byge af Bøderegn til Bogtrykkeren standsede det, kan det ikke siges, at der hos de fleste af de øvrige Producenter af Flyveskrifter ligefrem herskede udelt Sympati for Tømrersvendene.

Saaledes udgav Laur. Splid et Flyveskrift, som han kaldte

»*Noget til Eftertanke for enhver Kiøbenhavns Indvaaner fra den Ringeste til den Høieste i Anledning af Tømmer-Svendenes Fordring.*«

I sit Flyveskrift gør Splid sig til Talsmand for følgende Synspunkter:

»Man kan dog ikke billige deres (Tømrersvendenes) Fremgangsmaade, at de ikke uden Tumulter skulde kunde bringe deres Ting i Orden.« og han beklager i høje Toner, »at Hr. Etatsraad og Politimester Flindt atter ved denne Lejlighed, ligesom ved andre lige Tilfælde, blev forfulgt af

Pøbelen,« hvorefter han til Slut munder ud i en særdeles højstemt Hyldest til »Konge og Fødeland«.

Splid bliver dog ret omgaaende imødegaaet af en Navnløs, som tager Anledning til at udsende et Flyveskrift, der som de fleste af Publikationerne i Anledning af Strejken udmærker sig ved en lang Titel:

»*Betænkninger over Tømmersvendenes formentlige Prætentioner, som i denne Tid har givet Anledning til adskillige Uordener.*«

I dette sidste Flyveskrift siger den anonyme Skribent:

»Henseer man til de Grunde, Tømmersvendene kan have for sig til at forlange mere Dagløn end forhen, kan de vel have Frihed til at forlange det og dernæst, om det bliver dem nægtet, at forlade deres Mesters Arbejde og rejse andetsteds, saafremt de intet er deres Mester skyldig, og de paa lovlig Maade have opsagt deres Tjeneste.«

Bortset fra Malte Brun og den sidst citerede Skribent, som viste, at de forstod, hvad det var, der stod paa Spil for de strejkende Svende, synes det, som om de øvrige Flyveskriftforfatteres eneste Opgave har været at faa Lejlighed til at give Udtryk for deres Kongetroskab og nationale Indstilling.

Som det allerede er sagt, og som det ogsaa fremgaar af de anførte Citater: Stemningen var baade for og imod Tømrersvendenes Aktion. Malte Bruns Støtte vejer saa godt til, at man vist godt kan sige mest for.

Men selve Tømrerstrejken har imidlertid et langt videre Perspektiv. Uden at overvurdere dens Betydning for en hel Samfundsklasse kan det fastslaaes, at den var Indledningen til et helt nyt Kapitel af Arbejderbevægelsens Historie i Danmark. Fra nu af turde Arbejderne løfte Hovedet; fra nu af begyndte de at indse, at de havde Interesser at

værne om. Tømrerstrejken var faktisk den første Begyndelse, ikke blot til en Klassebevægelse, men ogsaa til en faglig — de, der kæmpede, havde jo samme Maal: Frigørelse fra Lavsslaveriet. Dette er Tømrerstrejkens historiske Betydning.

Selv om der dog endnu skulde hengaa adskillige Aartier af det 19. Aarhundrede, og selv om endnu adskillige Mænd maatte tage mangen drøj Tørn, inden det kom saa vidt, at Fagbevægelsen med alle dens forskellige Grene af økonomisk som af kulturel Art, for Alvor skulde blive det Værn, i hvis Læ Arbejderne i Tryghed kunde bygge en menneskeværdig Tilværelse op.

Litteratur:

Edvard Holm: Danmark-Norges Historie, Bd. IV, 2.
Malte K. Brun: »Vækkeren«, Nr. 1.
— 6 Skrivter om Laugs-Prætention og Opløb.

HANDELSFYRSTEN CHRISTIAN WILHELM DUNTZFELT

En dansk Storkøbmand fra den glimrende Handelsperiode.

Af stud. jur. *Erik Koch.*

Den 8. September 1762 kom i Negapatnam, en hollandsk Havneby 8 Mil fra Trankebar, det dansk-ostindiske Kompagnis Hovedsæde, et Drengebarn til Verden. Da en dansk Præst tilfældigvis var paa Besøg, blev Drengen af ham døbt Christian Wilhelm Duntzfelt efter sin Fader, der var forsvundet paa en Ekspedition til Batavia. — Den unge Officersenke maa have haft Besvær med at opdrage sin Søn for den beskedne Pension, Kompagniet gav hende. I hvert Fald kom han allerede 12 Aar gammel i Ansættelse som Assistent hos en fjern Slægtning, Trankebars navnkundige Guvernør Ole Bie. Denne snilde Handelsmand indpodede Handelens Regler i den lærevillige unge Mand, som med aabent Sind indsugede alle de brogede Oplevelser, der tilbød sig ved den hellige Flod Ganges' Bredder, i Selskab med engelske Købmænd, unge Indere og fantastiske Røverfyrster, naar de kom for at gøre Ole Bie deres Opvartning.

Og den begavede Dreng modnedes tidligt i de rige Omgivelser. Han blev dristig, snarraadig og vidtskuende, men ogsaa — som de mange Eventyrere i Trankebar — mere skrupelløs end de Danske, der var født og opvokset hjemme.

Det er denne usædvanlige Opvækst, der danner Baggrun-

den for Christian Wilhelm Duntzfelt, sin Tids største danske Handelsfyrste, som spindende sine Traade mellem de krigsførende Magter i Napoleonskrigene naaede Samfundets Top ved Glans og Rigdom. Og dog kunde ingen sige noget nedsættende om hans personlige Optræden. Udenfor sine Forretninger var Duntzfelt yderst vellidt og anvendte store Summer til Velgørenhed; ingen gik forgæves til ham.

Fra Trankebar til København.

Hvordan bar en ung, fattig Assistent sig ad med at vinde den Kapital, som Storhandelen fordrede? Det vilde for mange andre have været en uløselig Opgave. Men netop den lille Gage var den unge Duntzfelt en yderligere Spore til at forbedre sine Kaar, saa meget mere som han ogsaa havde sin Moder at sørge for. Vigtigst har det dog været, at Indien dengang var de uendelige Muligheders Land.

Allerede 20 Aar gammel var han da Medindehaver af et ret stort Handelshus, som paatog sig Kommissioner for højtstaaende Embedsmænd, der ønskede at forbedre deres Indtægter i al Hemmelighed, fordi Kompagniet forbød dem at drive Forretning selv. Denne skjulte Handel, hvormed Koloniens Embedsmænd supplerede deres beskedne Gager, gav saa store Renter, at mange ledende Mænd i Kolonistyrelsen trak sig hovedrige tilbage. Det var netop en saadan Mand, Guvernør Ole Bie, som Duntzfelt skyldte sin Forbindelse med de store, hemmelige Handelsoperationer og sin hastige Forfremmelse, da han i 1786 blev Guvernementssekretær. Samtidig havde han ikke undladt at udnytte sin handelsmæssige Indsigt til egen Fordel. Men et rent Tilfælde vilde, at en endnu større Skæbne skulde beredes ham fjernt fra hans hidtidige Omgivelser. Hans Chef, Ole Bie, beordrede nemlig Duntzfelt til Europa for i København at

ordne nogle vigtige Handelsanliggender, der ogsaa angik den hovedrige Finansfamilie de Coninck. For første Gang i sit Liv befandt Duntzfelt sig i en europæisk By — og bestod Ildprøven med Glans!

Ved Smidighed og Udsyn vandt han alle for sig og knyttede med Forkærlighed Forbindelser blandt Storhandelens Mænd. Det lykkedes endog Duntzfelt at udvirke sin Udnævnelse til Ole Bies Efterfølger, naar denne trak sig tilbage. Guvernørposten kom han dog aldrig til at beklæde. For da han i 1790 ægtede Frederik de Conincks unge Datter, var det en Selvfølge, at han ikke vendte tilbage til Kolonierne. En Svigersøn af de Coninck havde de største Udsigter i Handelsverdenen. Ydermere udnyttede Huset de Coninck bedst hans i Indien erhvervede Erfaringer hjemme under den Brand, som flammede op i Europa og snart skulde omspænde hele Verden.

Det blev foreløbig Duntzfelts Opgave at ordne Forholdene vedrørende det i 1781 stiftede østersøisk-guinesiske Handelskompagni. Dette Selskab, hvis Aktiekapital androg 3 Mill. Rdl., hvoraf en Tredjedel var indskudt af Kongen, havde som Formaal at udbrede Danmarks Handel under en centraliseret Ledelse. Det ejede Kolonier i alle Verdensdele og holdt sin egen Krigsflaade. Men Planen var for gigantisk og Selskabet kom i Vanskeligheder. Nu skulde Duntzfelt tilrettelægge dets fremtidige Virksomhed. Med denne Opgave som Udgangspunkt udførte han et fantastisk Kup. Inden Likvidationen var Slut, befandt Selskabet, der ialt havde paaført Kongen et Tab paa 2 Mill. Rdl., sig i — Duntzfelts Eje og under hans Navn!

Det var sket gennem et Væv af gensidige Løfter, som udmundede i den Ordning, at Duntzfelt til Gengæld herfor skulde forsyne Staten med Negerslaver. Ogsaa denne Forpligtelse undgik han, mens Regeringen i Opgivelse overlod

den driftige Købmand hele Selskabet i Haab om, at han kunde tilføre det nyt Liv.

Sorte Lister.

Duntzfelt var en overmaade heldig ung Mand. I en Alder af 30 Aar ledede han et stort Handelshus, besad en betydelig Formue, og Forholdene i Europa rummede store Muligheder. Den neutrale Handel tjente store Penge paa smidigt at formidle Varer mellem de kæmpende Parter, og heri blev Handelshusene støttet af deres Regeringer. Herhjemme var Udenrigsminister A. P. Bernstorff den glimrende Talsmand for de neutrales Rettigheder. Men selvom Systemet øjeblikkeligt skabte Rigdom for Landet, var de skadelige Følger ikke langt borte. England var siden 1792 indviklet i en verdensomspændende Kamp med Frankrig, hvis militære Styrke stadig tvang svagere Naboer til Underkastelse. Under Ledelse af et af Verdenshistoriens største Genier stræbte det mod intet mindre end et Verdensherredømme. Den engelske Regering maatte af Hensyn til sit Kolonirige bremse denne hensynsløse Magt. Men Midlet hertil var: Udelukkelse af alle krigsvigtige Varer. Uden dem vilde Napoleons Herredømme før eller senere svigte. Derfor var den frie neutrale Handel saa farlig, ogsaa for sine Udøvere. Men endnu holdt en vis Sympati sig for Frankrig, som mange siden Revolutionen havde anset for den nye Friheds Vugge. Man var Tilskuere, der ikke forstod, at Krigsmaskinen en Dag kunde rulle ind over ens egne Grænser.

Duntzfelt dannede foreløbig ingen Undtagelse herfra. Ogsaa han ønskede den neutrale Handel frie Hænder og lod sine Skibe sejle paa baade England og Frankrig under stadig Trusel fra Kapernes Side. Samtidig maatte Købmændene tage sig i Agt for den engelske Admiralsret, der

var retfærdig, men streng. Havde en Købmand først sejlet Kontrabande gennem Blokaden, blev han opført paa den engelske »sorte Liste«, som ramte ikke alene ham selv, men tillige udelukkede alle hans Handelsforbindelser fra Handel med England.

Duntzfelt lod sig derfor ikke friste af den høje Fortjeneste, men foretrak at lægge sig efter Handel paa Ostindien, hvor hans Erfaringer ogsaa kunde komme ham bedre til Nytte. Rejsen hertil var ganske vist farefuld og tog et Aar, men netop Kolonialvarer kunde under Krigen afhændes til høje Priser. En betydelig Del af den Kaffe, The og Tobak, der kom til Europa i disse Aar, blev ført hertil ved Duntzfelt's dristige Togter. For slige Transporter krævedes en stor Flaade, og Duntzfelt hævdede sig som Nordens største Reder. Men ogsaa Københavns andre Købmænd kom i Vejret under Krigen, idet Byens Handel i Løbet af faa Aar steg fra ca. 20 til 71 Mill. Dollars i Værdi.

Dette vældige Opsving var naturligvis egnet til at irre de engelske Købmænd, og mere end en Gang fik Danskerne deres Harme at mærke. Heller ikke Duntzfelt klarede i Længden Frisag. Selvom han takket være sin kloge Optræden heldigt undgik de sorte Lister, vakte hans Livs uden Tvivl største Handelstransaktion ikke udelt Begejstring i England.

Medens Holland var blevet besat af Frankrig, regerede det ostindiske Selskab uhindret videre ude i det hollandske Kolonirige, men efterhaanden som de engelske Forholdsregler skærpedes, blev det fuldstændig umuligt for Selskabet at opretholde sin Handel med Europa. I Hovedstaden Batavia hobede Lagrene sig op med Forraad til mange Aars Forbrug. Da Duntzfelt derfor gennem en af sine Skibskaptajner gjorde Selskabets Guvernør Tilbud om at overtage Lagrene og føre dem til Europa paa sine Skibe, gik

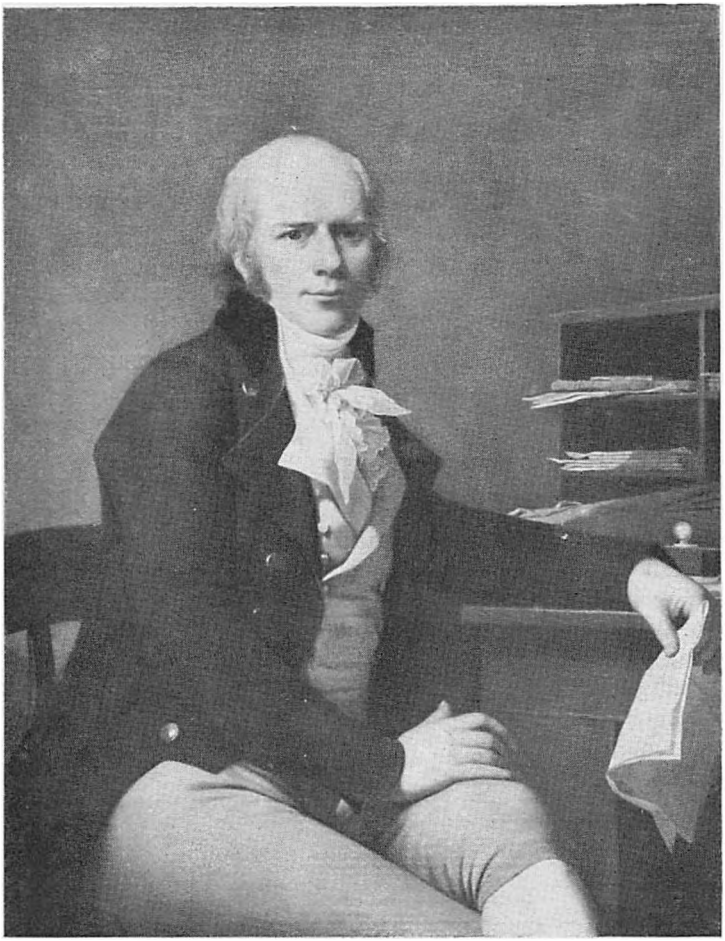
Hollænderne gerne ind herpaa, skønt Duntzfelt først var i Stand til at love dem Afregning, naar Varerne var solgt. I Hemmelighed blev Varerne indskibet paa Duntzfelt's Fregatter og efterhaanden ført til Europa, hvor Salget fandt Sted i hans Navn. Hvis ikke en af disse Transporter ved et rent Tilfælde var blevet opbragt i Kanalen af et engelsk Krigsskib, vilde hele den saakaldte Batavia-Plan uden Tvivl være blevet gennemført med en Kæmpefortjeneste til Duntzfelt.

Den engelske Admiralitetsret, der ønskede at standse en saadan hemmelig Handel, hævdede i sin Behandling af Prisesagen, at selvom Duntzfelt var en rig Mand, gik et Foretagende af denne Størrelse dog over hans Evne. Skibet blev derfor beslaglagt med den Motivering, at Duntzfelt kun var Straamand for det hollandsk-ostindiske Kompagni, der skønt det ikke modtog Ordrer hjemmefra, dog blev betragtet som et fjendtligt Firma.

Det var blandt andet gennem denne Strid med de engelske Myndigheder, at Duntzfelt forstod Englands stigende Irritation over det danske Handelssamkvem med Napoleon og Nødvendigheden af at undgaa en Konflikt med England, som vilde sønderslaa den danske Handel og ganske stride mod Danmarks naturlige Interesser. Duntzfelt, der saa Afgrunden nærme sig, gjorde Henstillinger paa højeste Sted, men Begivenhederne var ham for stærke. Endnu, mens han gjorde sine Overtalelser gældende hos Regeringen, var en engelsk Flaade paa Vej til København.

1807.

Den tragiske Udvikling, der fandt Sted i dette ulyksalige Aar, hvor den danske Regering — rasende over det pludselige Angreb — nægtede at tage mod Fornuft, kunde ikke

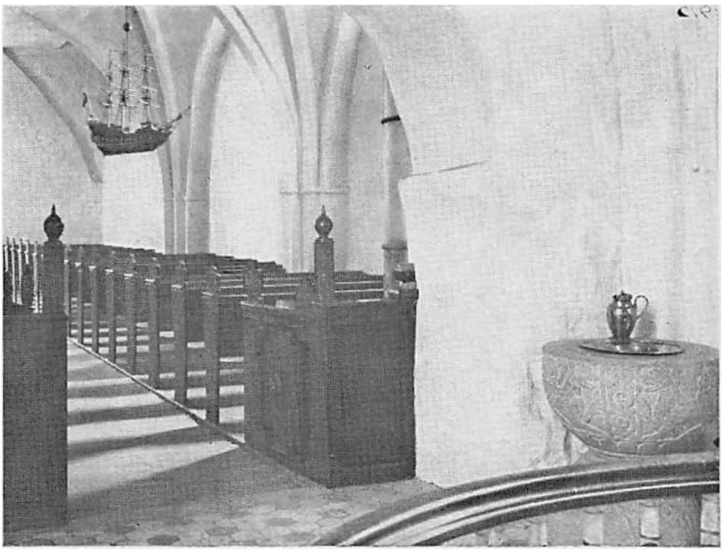

Frederiksborg Slot. Jens Juel.

Christian Wilhelm Duntzfelt.

Halberg Kirke

Interiør fra Torrild Kirke.

længere afværges af en enkelt Mand. Duntzfelt maatte affinde sig med det nye Terningkast af Skæbnen, som førte Danmark ud i en uvis Fremtid og i hvert Fald knuste det store Handelshus, han selv havde bygget op. Han tog dog det uundgaaelige med godt Mod. Tilbage for den tidligere Handelsfyrste stod kun at sælge ud af sine Lagre. Men da Vareknapheden skabte Dyrtid og Nød, udnyttede Duntzfelt for første Gang ikke sin Stilling, men støttede tværtimod Regeringens Bestræbelser for at skaffe den brede Befolkning Nødvendighedsvarer saa billigt som muligt ved at sælge sine Lagre til rimelige Priser.

Samtidig stillede han sine Evner i sit Lands Tjeneste. Adskillige Gange rejste han som Importforhandler til Paris og overgav sig først efter sejg Modstand til de Projekter, Napoleon drog Danmark ind i. Det var under et saadant Besøg i den franske Hovedstad, at han døde i 1809 som en træt og udslidt Mand — trods sine kun 46 Aar. Et fantastisk og usædvanligt Levnedsløb, som var begyndt i det fjerne Indien, havde faaet sin bratte Afslutning. — Duntzfelt var en Købmand, der uden Betænkning strøg sine store Fortjenester i de gode Tider, men til Gengæld holdt han sig fornemt tilbage nu: Han ønskede ingen billig Krigsfortjeneste! Det var imod Spillets Regler. Duntzfelt var en sand Handelsfyrste paa godt og ondt — netop den glimrende Handelsperiodes Ætling.

Litteratur:

Marcus Rubin: Danmarks Handel og Sofart. 1807—14.
Joh. Werner: Chr. W. Duntzfelt.

KIRKEBYGNINGEN FORTÆLLER —

Af Museumsinspektør *Hans Lassen.*

For de fleste er kirken et sted, hvor man bliver døbt, konfirmeret, gift og begravet. Ved ordet kirke tænker man paa lys, orgelbrus og salmesang. Kort sagt, det anslaar en vag, højtidelig stemning. Det store flertal har næppe gjort sig klart, at kirken kan betragtes under andre synsvinkler. Man kender selvfølgelig kirkerne i Sorø, Ringsted, Ribe og fremfor alt Roskilde med kongegravene og de andre store turistattraktioner og ved, at de hører med til Danmarkshistorien. Men alle landets kirker fortæller historie.

Vi samler os her om kirkebygningen som »historisk dokument«, men af den grund glemmer vi ikke, at den som bygningsværk og kunstmindesmærke har værdi i sig selv. Gør man sig klart, at saa godt som hvert sogn i landet har eet fremragende bygningsværk: den middelalderlige kirke, indser man let, hvor store kulturelle værdier i virkelig folkelig forstand, der ligger lige ved haanden. Landsbykirken er en kunstnerisk fint behersket bygning. I al sin enkelhed staar den, harmonisk og klar, som grundtypen paa et hus. Ved at betragte den kan læg og lærd lære noget elementært om bygningskunst.

Men lad os vende tilbage til vort emne og høre, hvad en typisk landsbykirke kan fortælle. Vi vælger en østjysk kvaderstenskirke. Den ligger mellem de lave huse og sy-

ner stor. Der er endnu bevaret en rest af det gamle kirkegaardsdige af svære, runde marksten. Og den store »rakkersten« staar endnu ved digets sydøstre hjørne. Kirken er bygget af fint tilhugne kvadre, der paa nordsiden staar uden hvidtning med det dejligste farvespil i graa og røde toner. Det gotiske vesttaarn, vaabenhuset i nord og korsfløjen i syd har ikke helt berøvet den det romanske præg. Oprindelig har den staaet kullet. Den romanske kirke har omfattet skibet og koret, der mod øst afsluttes med den halvrunde alterbygning: apsis. Paa nordsiden sidder endnu de oprindelige, smaa, rundbuede vinduer, hvis lidenhed faar facaden til at virke endnu større. — Hvorfor er kirken nu blevet saaledes? Byernes store teglstenskirker er nær beslægtede med bykirkerne i Nordtyskland. Der findes dog ingen landsbykirker af samme type som vor. De er ganske simpelt yngre. Mens de danske landsbykirker er fra 11.—12. aarh., er de nordøsttyske fra 12.—13. aarh.

Skønt der i over 100 aar er arbejdet med kirkernes historie her i landet, er det endelige svar endnu ikke kommet. Det er med kirkearkitektur som med næsten alle problemer i dansk historie, at man maa tage hele Europa til arbejdsmark for at komme til bunds i dem. Og man maa ofte vente længe, før andre lande faar bearbejdet deres tilsvarende stof. — De nyeste undersøgelser over kirkerne er tilbøjelige til at gætte paa en angelsaksisk-normannisk indflydelse paa vore landsbykirker, i hvert fald de jyske. Som begrundelse anføres de finthilhugne kvadre og den smalle triumfbue (d. v. s. buen mellem skib og kor). Vi husker, at vikingernes togter gik mod vest, og at Knud den Store bragte engelske gejstlige til landet.

Hvem var kirkernes bygherrer? Heller ikke her er videnskaben naaet helt til bunds. Der er ikke mange skriftlige vidnesbyrd, saa man maa gaa andre veje.

Under hvidtekalken inde i kirkerne har man i de sidste 75—100 aar afdækket kalkmalerier. Nogle af de ældste fra 12.—13. aarh. viser undertiden paa skibets østvæg ved siden af triumfbuen, undertiden under selve triumfbuen et billede af en fornem person, med en lille kirkemodel. Det er »stifteren«, d. v. s. den, der gav saa rige midler, at kirken kunde bygges derfor. Bedst kendt er billederne, som efterkommerne lod male af Asser Rig og fru Inge i Fjenneslev. Der er ikke bevaret mange stifterbilleder, men nok til, at man i hvert fald for en del kirker maa erkende rige og mægtige personer som bygherrer. — For øvrigt er kalkmalerierne et stort kapitel i kirkernes historie. De ældste viser, hvorledes byzantisk kunst beherskede Europa langt ind i 12. aarh. — Paa grundlag af stifterbillederne er den nyeste forklaring paa kirkernes bygherrer den, der har megen sandsynlighed for sig, at kongen, højgejstligheden og de mægtigste stormænd begyndte at bygge kirker af sten — de afløste som bekendt trækirker — og at sognefolkene saa fulgte efter. Vi maa her huske paa, at den første regulære skat, der opkrævedes i landet, var tienden. Heraf skulde en tredjedel gaa til kirkens byggefond. Det vilde være naturligt, om sognebønderne, der sikkert har haft megen sans for realiteter, har ønsket at se noget for midlerne. Vi maa dog formode, at gejstligheden har ledet byggeriet. Heraf det europæiske stilpræg og den kunstneriske kvalitet.

I vor østjyske Kirke har i sin tid staaet et »gyldent alter«, d. v. s. et alter beklædt med drevet, forgyldt kobberblik og prydet med brogede stene. »Altertavlen« bestod af en aaben bue og herunder et krucifiks. Alteret var fra slutningen af 12. og begyndelsen af 13. aarh. Stilen viste hen til Nedersachsen og Rhinlandene. Kulturstrømnin-

gerne havde gjort en drejning. Paavirkningerne kom ikke længere fra vest, men fra syd. Altertavlen blev i 17. aarh. solgt til en nærliggende, nu nedreven landsbykirke. Nu findes den paa Nationalmuseet.

Naar kirkens indre i dag virker anderledes, end da den blev bygget, skyldes det hvælvingerne. Oprindelig havde kirkerne fladt loft. Men det var brandfarligt. Gang paa gang beretter samtiden om hærgende brande i kirkerne. Men fra midten af 13. aarh. begyndte man at overhvælve kirkerne. — Den dag i dag anses hvælvinger for at være særligt brandsikre. Hvor det var muligt, indrettede man under krigen beskyttelsesrum i overhvælvede kældre.

Man byggede ogsaa hvælvinger i romansk tid, men først i gotiken blev det for alvor almindeligt. Alle de store kirker og næsten alle landsbykirkerne fik hvælvinger: spidsbuede med fremspringende ribber og puklede kapper — ser man dem ovenfra, virker de, som hørte de hjemme i hint eventyrland, som den lille Alice besøgte.

I dag staar de fleste landsbykirker hvidtede indvendig. Det blev de under reformationen og i de følgende aarhundreder. Men til at begynde med har de staaet med brogede kalkmalerier, der illustrerede de hellige historier: Jomfru Maria, Jesu lidelse og død, o. s. v. De fremstillede helgenerne, som man maatte bede om at gaa i forbøn hos gud. Mange steder ser man endnu St. Mikael, der vejer sjælen. Med et mildt overbærende smil hjælper han undertiden den skrøbelige menneskesjæl mod djævelens anstrengelser for at trække vægtskaalen ned. Billedet har sikkert været til trøst for mange, der ikke har kunnet tugte den gamle Adam i sig. Det har nok heller ikke forfejlet sin propagandavirkning. Det har styrket kirkens magt over sindene og fremkaldt gaver og stiftelser af sjælemesser.

Det er en brydningstid, der taler til os fra de sengotiske kalkmalerier. Det er en tid, hvor kirken anstrengte sig for at konsolidere sin magt, hvor den arbejdede ivrigt for at komme menigheden i møde, for at popularisere sig. I denne tid vandt prædikenen indpas, navnlig hos tiggermunkene. Alle kender den poetisk fine, lille lignelse om munken, der lyttede til fuglesangen i 340 aar og troede, at det kun havde varet en time. Saadanne lignelser brugte tiggermunkene i deres prædikener, og med dem er kalkmalerierne beslægtede i aand, farve og indhold.

Ser vi os om i kirken, som den er i dag, mærker vi reformationen. Stolestader fandtes ikke i katolsk tid, men med reformationen kom de i brug. Mange af de lukkede herskabsstole daterer sig ofte tilbage til renæssancen, d. v. s. tiden umiddelbart efter reformationen. Det var kongen og herremanden, der arvede kirkens gods, ja selve kirken, idet »patronatsretten« gik over til dem, saaledes at de oppebar tiender, ansatte præster o. s. v.

Om overgangen til Luthers rene lære vidner ogsaa prædikestolen. Næsten alle kirker har prædikestole fra renæssancetiden. Forbillederne for de rige træskæringer med de halvcirkelformede bueslag og de mange søjler var den italienske renæssances antikbegejstrede stil. Her til landet kom den dog ikke direkte fra Italien, men via Nordtyskland og Nederlandene. Prædikestolen, der — som Paladius udtrykker sig — skulde være smukt opbygt ved den søndre side, helst ved et vindue, vidner om den betydning, man tillagde prædikenen; i udskaaret pragt kappedes den med altertavlen.

Ogsaa altret skiftede karakter. Paa de romanske altre havde i reglen kun staaet et krucifiks eller et helgenskrin. Sengotikken havde yndet de store fløjaltertavler med mange figurer, straalende i farver og forgyldning. Men

reformationen var til at begynde med billedfjendsk. Endnu findes en del altertavler fra den første reformationstid, hvor tavlen er bygget op med bueslag og søjler, ordnet over og ved siden af hinanden og med felterne fyldte med skriftsteder. »Katekismustavler« kaldes de.

I vor kirke staar der en altertavle fra en senere tid, da figurer igen var taget til naade. Den er udskaaret og malet i kradse »bolsjefarver«. I midterfeltet fremstilles nadveren, og udenom staar de rødmussede evangelister i højrøde og græsgrønne gevandter, ellers ornamentik i guld og straalende kulører. Slige farveorgier faldt for brystet i 18. aarh., da man holdt paa perlegraat og forgyldning, saa tavlen blev den gang overmalet, senere blev den malet med egetræsaadring. Den er dog blevet afdækket i vore dage, hvor vi med mere pietet bøjer os for den gevaldige farveglæde. — Nogle kættere holder maaske alligevel paa, at den enkle perlegraa maling var smuk i det hvide rum.

I katolsk tid var det skik at give gaver til et alter for at faa læst messer til frelse for sin sjæl. Rige folk stiftede et helt alter. Alle blev erindret til evig tid. De luteranske efterkommere vilde ogsaa huskes. Kirken var det sted, hvor erindringen skulde bevares, for efter gammel skik blev fornemt folk begravet i kirken. Mindepladen paa væggen ud for ligstenen i gulvet blev til »epitafiet«, denne vældige mindetavle, der i form og størrelse ofte kappedes med altertavlerne. Forskellen er kun den, at i stedet for det bibelske billede i midten er der paa epitafiet et portræt af familiefaderen med sine to à tre koner og sine levende og døde børn. Man faar et indblik i familielivet i 16.—17. aarh. Et rystende billede af den store børnedødelighed og af de mange unge kvinder, der døde i barselseng. —

I vor kirke er der bygget en kort fløj mod syd. Her fin-

des en herremandsbegravelse. I begyndelsen af 18. aarh. er der over en herremand, en admiral, der var med i slaget i Køge bugt, blevet rejst et vældigt æreminde i sort- og hvidmalet træ — erstatning for marmor. Hans og hans gemalindes buster troner deroppe i højheden. Han bar allongeparyk med lange krøller. Omkring busterne er samlet alle soheltens attributter. Han omgives af delfiner, faner og vaaben. Det er barokken, stilen fra solkongens hof i Versailles, der er naaet en dansk landsbykirke. Monumentet, der for øvrigt ikke er uden kunstnerisk kvalitet, har sikkert ikke forfejlet sin virkning. Bonden, der kom til kirke i sin lange kjol' og sin røde toplue, har faaet følelsen af afstanden mellem ham og herremanden. Det var næsten vor herre selv, der tronede deroppe i »sideskibet«. Kun de færreste har vel tænkt, at det var deres landgilde, hoveri og afgifter, der satte herremanden i stand til at rejse sig det store æreminde.

Siden den tid er kirkerne mere og mere blevet menighedens kirker. Det er karakteristisk, at de i 19. aarh. har faaet kakkelovne — der var slemme ved de kalkmalerier, der var blevet tilbage. Kakkelovnene er dog blevet erstattet af centralvarme, der bevarer inventaret noget bedre. Kirkerne er blevet repareret og restaureret. Undertiden ført tilbage til deres oprindelige tilstand paa en for de mellemliggende generationer lidt haardhændet maade. Det grelleste eksempel er som bekendt Viborg domkirke, der blev helt nedrevet og bygget op paa ny. Nu gaar man dog frem med mere forstaaelse.

Viborg domkirke er kun blevet reddet som kunstværk gennem Joakim Skovgaards vægmalerier. Skovgaard er et ejendommeligt skud paa den kirkelige kunsts træ i Danmark. Han skabte et billedværk, som han — positiv kristen og grundtvigianer, som han var — havde den per-

sonlige overbevisning til at indblæse aand, og som han — som den store kunstner — gav en form, der bærer det ud over det religiøse ind i kunstens verden, hvor der ikke spørges om tro eller tvivl. Det samme gælder Jensen Klints Grundtvigskirke. Begge har givet kunstnerisk udtryk for Grundtvigianismens aandelige og materielle verden.

Staar vi saaledes i en landsbykirke og lader os fylde af det, kirken beretter om sit 700—800 aarige liv, følger vi ikke alene sognets, men ogsaa landets historie. Og vi ser gang paa gang den store verden gribe ind i sognets lille. Kirken var — og det gælder særlig middelalderen — formidleren mellem sognet og verden. Efter reformationen kom andre formidlere til, og kirken var ikke mere den eneste. Men den opmærksomme iagttager vil stadig kunne følge historiens gang.

Meget af vor tradition og kultur i dag har faaet sin form direkte eller indirekte gennem kirken. Saadanne forhold har vi dog kun kunnet strejfe i dette lille rids. Men skal vi frigøre os for det tyngende i denne overlevering og drage nytte af det gode i den, er det nodvendigt at kende denne side af kulturlivet. For dem, der skal bygge fremtiden op, er det nødvendigt at kende fortiden. Lad dem standse et øjeblik og lytte til, hvad kirkebygningen har at fortælle. Det er ganske vist kun de færreste, der tæller herremænd mellem deres aner, de fleste nedstammer fra bønderne, der sled i det og skabte det økonomiske grundlag for kirkebyggeriet, men kirkebygningen fortæller ogsaa deres historie.

Litteratur:

M. Mackeprang: Danske Landsbykirker, Kbh. 1. Udg. 1920. 2. Udg. 1944.

Francis Beckett: Danmarks Kunst, Kbh. I, 1924 — II, 1927. Danmarks Kirker, udgivet af Nationalmuseet (ordnet amtsvis. Under Udgivelse). Kbh. 1933 ff.

Hal Koch: Danmarks Kirke i den begyndende Højmiddelalder. I—II, Kbh. 1936

Hans Lassen, født 1911. Studierejse til Lübeck 1937. Magisterkonferens i Historie fra Aarhus Universitet 1939. — Arbejder: Lübeck omkring 1200, i: Humanistiske Studier II, Østersøproblemer omkring 1200, Aarhus 1941. Das romanische Lübeck (om romansk Teglstensarkitektur i Lübeck og Egnen der omkring), i: Acta Archaeologica, Kbh. 1943. Artikler i Tidsskriftet »Danmark« om »Svendborgs middelalderlige Kirker« (Nr. 19—20, 1944) og om »Aarhus Domkirke« (Nr. 9—10, 1945). Artikler, Anmeldelser osv.

DA FOLKEHØJSKOLERNE BLEV FORFULGT AF ESTRUP-STYRET

Af Højskolelærer, Dr. phil. *Roar Skovmand.*

Venstre og Højre.

Det var i Eftersommeren 1884, i det bevægede Aar, da Kampen mellem Højre og Venstre tilspidsede sig mere end nogensinde. *Højre* holdt paa, at Kongen — som der stod i Grundloven — frit kunde vælge sine Ministre. Det betød, at *Estrup*, der nu i snart ti Aar havde været Danmarks »stærke Mand«, vilde blive siddende som Konsejlspræsident — saaledes kaldte man dengang Ministeriets Leder — saalænge Kongen vilde, og saa blev han nok siddende til sine Dages Ende. Han havde jo ogsaa et sikkert Flertal i Landstinget, der fortrinsvis blev valgt af Ejendoms- og Formuebesidderne. — *Venstre* holdt paa, at saasandt vi havde almindelig Valgret til Rigsdagens Folketing, burde Regeringens Farve bestemmes af Folketingets Flertal, — og der sad efter det sidste Valg kun een Højremand for hver fire Venstremænd i Folketinget. Herom var Venstre enigt, men det var ikke enigt om, ad hvilke Veje dette Maal skulde naas. De *moderate* foretrak Forhandlingernes langsommelige og besværlige Vej, — de *radikale* ønskede, at alting skulde visne i Hænderne paa et Ministerium, der saa aabenlyst trodsede den almindelige Valgret, og de sørgede derfor for, at alle Love der blev foreslaaet af Regeringen, blev nægtet Vedtagelse,

— det var Chr. Bergs »Visnepolitik«. Men denne »passive Modstand« kunde ikke rokke Ministeriet Estrup. Regeringen satte haardt imod haardt.

En dristig Højskoleforstander.

Den sidste Augustdag i 1884 skulde Forstander *Viggo Bjørnbak* fra Viby Højskole ved Aarhus holde politisk Mode i Voldby ved Grenaa. Han var en lille ilter Mand. og han havde arvet sin Fader *Lars Bjørnbaks* radikale politiske Anskuelser; lige saa lidt som Faderen vejede han sine Ord paa Guldvægt, men han havde sine Meningers Mod, og Odderkredsens radikale Venstrebønder havde ved sidste Valg stemt ham ind i Folketinget. De havde Tillid til Bjørnbakkerne; de var Smaafolks Venner, og brugte de engang imellem grov Mund, var det som Regel ikke værre end hvad man undte Modstanderne. Men Modstanderne var ikke altid kede af, at Bjørnbakkerne blottede sig, naar de mistede Selvkontrol og Beherskelse, — det skulde ogsaa vise sig i Voldby.

Til at begynde med talte Bjørnbak denne Aften om det sædvanlige Emne: Hvordan en konstitutionel Regeringsform er en Livsbetingelse for en heldig Udvikling i et Folk. Mange Folk har maattet kæmpe for at vinde deres Frihed. Og for at understrege dette valgte han et aktuelt Eksempel, Czarismens Rusland: Vil I se, hvad enevældige Tilstande kan føre med sig, saa se til det ulykkelige Rusland! Forholdene der er jo saadan, at mange hæderlige og retskafne Mænd maa lade Livet for blot at bringe den russiske Frihed en Tomme videre!

Her blev Bjørnbak afbrudt af en skarp Stemme nede fra Forsamlingen: »Dermed mener De dog vel ikke Nihilisterne?« (Saaledes kaldte man dengang de russiske Fri-

hedskæmpere, der med blodige Attentater søgte at tilintetgøre Czarens Voldsherredømme.)

Bjørnbak (klart og bestemt): »Dermed mener jeg ogsaa Nihilisterne, de kæmper Frihedens Kamp i Rusland, derfor betragter jeg dem i den Forstand som mine Brødre!«

Dagen efter stod der at læse i Højreaviserne om, hvordan Bjørnbak offentligt havde udtalt sin Sympati for Nihilismen i Rusland. Nogle Uger efter meddeltes det, at Kultusministeren havde slettet Viby Højskole af Fortegnelsen over Skoler, der faar Statens Støtte, »idet denne Skole herefter ikke kunde anses at virke til Gavn for Ungdommens Oplysning«.

En dristig Kultusminister.

Det var Kirke- og Undervisningsminister (eller, som man dengang gerne sagde: Kultusminister) *Jacob Scavenius*, der stod bagved denne Beslutning. Man kan maaske synes, at det var noget smaaligt gjort, men Scavenius var ikke smaalig. Naar han tog Statstilskudet fra Viggo Bjørnbaks Skole, gjorde han det ikke just for at straffe Bjørnbak, men fordi han vilde statuere et Eksempel. Jacob Scavenius, Estrups Fætter, var fast besluttet paa, at Ministeriet skulde fortsætte som det var begyndt. Blev han angrebet for sin Handlemaade overfor Bjørnbak, henviste han til, at han for nogle Aar siden havde faaet indført en Tekstanmærkning til Finansloven, hvorefter »de Folkehøjskoler, som efter Ministeriets *Skønnende* opfylder Betingelserne for at henregnes til denne Slags Undervisningsanstalter, og som *kan anses for at virke til Gavn for Ungdommens Oplysning*«, skulde støttes af Statens Midler. Der var vist ingen, der havde været opmærksom paa, hvor farlig denne lille Anmærkning kunde blive, før Sca-

venius nu med eet skød den som et Skjold frem for sig. Med sædvanlig Skarphed tilføjede han, at denne Anmærkning havde han i sin Tid faaet indført for Fremtidens Skyld, og den skulde nok fremdeles blive brugt i samme eller lignende Tilfælde.

Selvfølgelig blev en saadan »Vi alene vide«-Udtalelse mødt med et Haglvejr af Protester. Den skarpeste kom fra den lærde Dr. *Pingel*, der selv kort Tid forinden var blevet afskediget fra sin Stilling som Overlærer ved Metropolitanskolen paa Grund af sine frimodige politiske Udtalelser. Pingel sagde nu: Der er intet, der mere fremmer Nihilisme end at lade haant om et frit og selvstændigt Folks Vilje. »Jeg paastaar, at det nuværende Ministerium saa smaat har anlagt en Skole for Revolution og Nihilisme her i Landet ...«

Det er dog ikke sikkert, at Scavenius havde faaet Anledning til at udføre sine Trusler i Virkeligheden, om ikke Provisorierne i Foraaret 1885 havde næret den Oprørsaand, der hidtil kun havde givet sig svagt til Kende.

Provisorierne og Højskolerne.

Den første April 1885 udstedte Estrup for anden Gang en provisorisk Finanslov. Første Gang havde været i 1877 Dengang som nu var Aarsagen, at Folketinget og Landstinget ikke kunde enes om Finansloven. Regeringen greb da til en Paragraf i Grundloven om, at Kongen i særdeles paatrængende Tilfælde, naar Rigsdagen ikke er samlet, kan udstede foreløbige Love, som blot ikke maa stride mod Grundloven og altid bør forelægges den følgende Rigsdag. Regeringen gjorde nu det, at den hjemsendte Rigsdagen — saa var den jo ikke samlet! — og saa kom *den provisoriske Finanslov*. Det var et rigtigt Prokurator-

kneb, men den Slags Metoder veg denne Regering ikke tilbage for at bruge.

En Storm af Harme rejste sig over hele Landet, og et af Stormcentrerne var Folkehøjskolernes Kreds. Højskolerne var ikke og skulde ikke være politiske, i hvert Fald ikke i den Forstand, at deres Ledere skulde tjene noget bestemt Partis Sag. De fleste Elever var Bønderkarle og -piger, der var venstresindede hjemmefra, men kloge og myndige Forstandere forstod at pege paa Folkets Fællessag og lære Eleverne Respekt for andres Opfattelser. En Mand som Viggo Bjørnbak stod næppe højt anskrevet hos de grundtvigske Højskolemænd; dertil var han altfor ensidig klassebestemt. Selv var de fleste grundtvigske Højskolemænd ret tilbageholdende i det politiske Liv. Men deres Syn stod Venstres nærmest, og det var næppe tilfældigt, at de tre store Venstreførere Berg, Bojsen og Høgsbro alle var tidligere Højskolemænd. Men det vilde igen sige, at Grundtvigs Venner var at finde baade blandt Bergs »Visnepolitikere« og blandt Bojsens Forhandlingsfolk (f. Eks. Klaus Berntsen), og dertil kom jo saa endda de ikke saa helt faa »Højregrundtvigianere«. Det var jo ikke saa sært, for Grundtvigs egne politiske Anskuelser havde været ret skiftende, kun blev han mere frisindet, jo ældre han blev, — den modsatte Udvikling af den almindelige! I 1866 havde han opbudt al sin Oldingekraft for at hindre Vedtagelsen af den Grundlov, som han tydeligt saa vilde føre til Kiv og Splid i vort politiske Liv; hans Holdning i denne Sag var saa sikker, at hans fleste Disciple blandt Højskolemændene paa dette Punkt fulgte ham uden Vaklen.

I 1877, da det første Provisorium var kommet, besluttede de førende Højskoler at nægte at modtage Tilskud fra en Regering, der støttede sig til en provisorisk Finanslov. De

fleste Højskoler sluttede sig straks til denne Demonstration, der nok kunde have faaet vidtrækkende Følger, hvis det ikke snart efter var kommet til storpolitisk Forlig.

Højskolen paa Skillevejen.

Spørgsmaalet var nu i 1885, om Højskolerne skulde bære sig ad paa samme Maade som i 1877: nægte at modtage Tilskud fra Provisorieregeringen — og tage Følgerne: en Forhøjelse af Skolepengene og dermed en Nedgang i Elevtallet, først og fremmest fra de ubemidledes Gruppe. Den anden Mulighed var at modtage Tilskudet — og lade som om intet var hændt.

For en rent umiddelbar Betragtning tager det sig saadan ud, at det vilde have været den værdigste Løsning at nægte at modtage det provisoriske Tilskud. Men der var ogsaa vægtige Grunde, der talte for at tage imod Tilskudet. Krigen om Finansloven vilde efter alle Solemærker at dømme denne Gang blive langvarig; den vilde altsaa i en længere Aarrække bringe Skolerne ind under et stærkt økonomisk Tryk. Dertil kom, at Højskolerne i 1877 ikke havde taget nogen fælles Beslutning om at de vilde nægte at tage imod Statstilskudet; een eller to af de store Højskoler var begyndt, og saa havde de andre fulgt Parolen fra dem. Men saadan kunde man ikke handle een Gang til. Og endelig havde Berg ingenlunde været tilfreds med Højskolernes Aktion i 1877. Den forekom ham ikke politisk hensigtsmæssig, — sæt nu Estrup anvendte de Penge, han sparede paa Højskolekontoen, til andre Formaal?

Det laa derfor lige for, at Højskolemændene maatte drøfte Sagen med hinanden indbyrdes og i Samraad med de politiske Venstreførere. Denne Drøftelse fandt Sted i

Odense, hvor Højskolefolk saa tit har stævnet sammen, naar noget stod paa Spil for dem.

Her samledes altsaa alle Højskolemændene undtagen de konservative. De var ogsaa bedt med, men havde sendt Afbud. Men endda var Forsamlingen broget nok; der var moderate Højskolemænd som Kl. Berntsen, Jens Nørregaard og Baagø; der var ældre radikale som Jens Bek og hans Svoger Jens Lund og Morten Pontoppidan; der var en mæglende Skikkelse som Ludvig Schrøder fra Askov, der som en af Højskolens »Oldermænd« havde indkaldt til Mødet.

Dette fandt Sted i Begyndelsen af Maj. I de Uger, der var gaaet siden den provisoriske Finanslov var udstedt, var Sindene blevet opskræmt ved nye Provisorier og ved at flere Højskoler havde mistet deres Bevillinger. Venstrebladene havde i April med korte Mellemrum bragt Notitser om, at nu havde den og nu den Højskoleforstander faaet Brev fra Kultusministeren om, at han havde at melde sig ud af *Riffelforeningen*, hvis han ikke vilde miste al Understøttelse til sin Skole.

Riffelforeningerne indgød Regeringen stor Skræk, og det var i Grunden ikke saa mærkeligt. I Modsætning til de fredelige Skytteforeninger, der kun var rettet mod Rigets Fjender, var Riffelforeningerne noget nyt, og der blev ymtet vel meget om, at de var beregnet til indrepolitisk Brug. Regeringen skred derfor skarpt ind med et Cirkulære, der forbød Lærere at tage Del i Riffelagitation, da det jo var Lærernes Pligt som Ungdommens Opdragere og Ledere »at give Tonen an for Lydighed mod og Agtelse for den lovlige Øvrighed«.

Til hele denne Situation var det, at Højskolemændene skulde tage Stilling her ved Mødet i Odense. Baade Folketingets Formand, *Chr. Berg*, og Finansudvalgets Formand,

Frede Bojsen, var tilstede ved Mødet. Og det første Spørgsmaal var vel, hvad de vilde raade til.

Det viste sig her, at den radikale Berg og den moderate Bojsen paa dette Punkt var ganske enige. Deres Standpunkt var, at Højskolerne skulde tage imod den Statsstøtte, som Rigsdagen havde tilkendt dem; der var jo ikke paa dette Punkt nogen Uoverensstemmelse mellem hvad Rigsdagen havde villet bevilge og hvad den provisoriske Finanslov indeholdt. De mente, at Højskolerne ikke ukaldet skulde stræbe efter en fremtrædende politisk Stilling, — »Højskolernes Tropper er for kostbare til at ofres paa en Demonstration«. Ja, de mente at Højskolerne ikke kunde gore Demokratiet en bedre Tjeneste end ikke at gaa i den Fælde, som en Nægtelse af Tilskudet vilde være.

Men denne Holdning tilfredsstillede ikke de radikaleste i Forsamlingen. Den unge *Morten Pontoppidan* hævdede, at Statsunderstøttelsen ikke kunde forenes med Stillingen som uafhængig Mand. Han sagde: Højskoleforstanderne bør ikke være stumme Hunde, som Præster og Skolelærere er blevet. De bør med deres Evne til at tænke og tale stille sig til Folkets Raadighed. De maa ikke sidde som »Uglen i Elletrunte« i den gamle Folkevise. De maa sætte haardt imod haardt. Der er Tider, hvor Mænd, som ellers fører et stille Liv, maa træde frem og sige et afgørende Ord.

Der var sikkert flere af de Højskolemænd, der sad i Salen, som følte sig ramt af denne Tale. Men Politikerne hævdede paany, at Højskolemændene maatte tage lidt praktisk paa Tingene. Følelserne maatte ikke tage Magten fra Forstanden. Og Drøftelsen endte med, at man vedtog en Udtalelse om, at man ikke vilde opgive Retten til de Bevillinger, som Folkets Repræsentanter havde villet yde Højskolerne, idet man dog »til enhver Tid og særlig under

de nuværende forfatningsstridige politiske Forhold, der gør særlig Krav til enhvers Frihedsfølelse og Fædrelandskærlighed« fastholdt sin fuldkomne Handlefrihed.

Odensemødet endte saaledes med en lidt kneben Sejr for Maadeholdet. Denne Sejr vilde næppe være vundet, hvis ikke Rigsdagsførerne havde traadt saa afgjort op mod den stærke Stemning, der krævede en Demonstration mod Provisorierne.

Følgen blev, at alle Højskoler, som ikke af Kultusminister Scavenius udtrykkelig var blevet udelukket fra Statsstøtte, søgte og fik Støtten som om der intet Provisorium havde været. Der var ingen, der søgte noget Martyrium ad den Vej.

De »politiske« Højskoler lyses i Ban.

Hvordan svarede de Forstandere, der fik Brev fra Kultusministeren om at melde sig ud af Riffelforeningen? Her var der ingen Vaklen. Det bedste Svar blev vel givet af *Alfred Povlsen* i Ryslinge, der udtrykte sig saaledes: Hvis Riffelbevægelsen udarter til en Oprørssag, da vil jeg ikke have med den at skaffe; derimod forlader jeg ikke denne Sag, enten fordi en Minister truer med at tage Penge fra mig, eller fordi politiske Modstandere kaster Skam paa den eller os, der har med den at gøre.

Det var slet ikke saa faa Skoler, der mistede Statstilskudet af denne Grund. Ialt var der mellem 50 og 60 Folkehøjskoler ialt i disse Aar; deraf mistede 16 deres Statstilskud af politiske Grunde. I første Omgang var Grunden til Udelukkelsen gerne den, at Forstanderen stod som Medlem af en Riffelforening; senere kunde det hænde, at nogle Udtalelser paa et politisk Møde eller en Artikel med

Angreb paa Konsejlspræsidenten var nok til at faa Scavenius til at slette en Skole af sin Liste. Hvis Forstanderne nægtede at betale Skat, fordi Skatterne ifølge Grundloven ikke maa opkræves for Finansloven er vedtaget, blev de selvfølgelig omgaaende udelukket fra Statsstøtte. Maaske var dette ikke saa uretfærdigt overfor den Forstander, der ikke selv vilde bidrage til den Kasse, hvoraf hans egen Skole fik Støtte, men det ramte jo ogsaa hans Lærere og navnlig de Elever, der nu ikke kunde faa Statsstøtte til Opholdet paa Skolen.

Statsstøtten betød meget for Skolernes Drift, og der var adskillige Skoler, der gik til Grunde, da de ikke længere kunde faa Statstilskud. Og endnu flere vilde være gaaet nedenom og hjem, hvis ikke gamle Elever og Skolernes Venner var traadt hjælpende til. Det kneb med at faa denne Bevægelse rigtig organiseret, men den betød alligevel meget, og hertil kom, at Partiet Venstre ydede Bidrag til de udelukkede Skoler, der nogenlunde erstattede Tabet af det direkte Statstilskud.

Men herved var Skolerne ligesom blevet drevet i Armene paa *Venstre*, og det førte igen til, at Højremændene nu først for Alvor opdagede, hvor fordærvelige Højskolerne var. Professor *Henning Matzen*, Højres ledende Kraft i Landstinget, aabnede et formeligt Felttog imod Højskolerne. Han tilraabte Landboerne: »Vogt eder for Højskolerne!« Han fortalte med Gru om, hvad han havde hørt, at de et Sted ligefrem sad og legede Rigsret i Skolen og domfældte det høje Ministerium for Grundlovsbrud! Paa den Maade, sagde Matzen, blev Ungdommen ikke opdraget til den Respekt for Domstolene og Øvrigheden, som den helst skulde have. Det er netop paa Højskolerne, at den Aand, der har givet sig Udtryk i Riffelrumlerierne,

har udbredt sig blandt Ungdommen. Den kommer hjem fra Højskolerne og siger: Nu skal vi have Rifler, saa samler vi 100,000 Mand, og saa gaar det mod København.

Matzen lod det ikke blive ved Ordene. Han foranledigede, at Landstinget nedsatte det samlede Tilskud med 10 pCt., hvilket var følelig nok, da Højskolernes Antal normalt var stigende, og Askov Højskole, der havde sin egen Konto paa Finansloven, mistede helt denne. Hvis ikke Højskolernes brave Tilsynsførende i Ministeriet, den retsindige Dr. *Mathias Steenstrup*, havde lagt hele sin Indflydelse i Vægtskaalen og taget Højskolerne kraftigt og offentligt i Forsvar, er det ikke godt at vide, hvad der kunde være vokset op af den Dragesæd, Professor Matzen her havde saaet. Dens Frugter saas i en Række sygeligt ubeherskede Angreb paa Højskolerne i Højrepressen, og det hjalp ikke meget, at de Højskolemænd, der selv tilhørte Højre, den ene efter den anden prøvede at gendrive disse Angreb som aldeles urimelige. Professor Matzen, en af de fineste Jurister, Danmark har haft, og iøvrigt en helt igennem nobel og reel Personlighed, tog ikke i Betænkning at lytte til ubeviste Rygter og løse Fortællinger paa anden, tredje og fjerde Haand, naar det gjaldt Højskolerne, og han tog ikke i Betænkning at bringe denne Snak videre til Torvs uden nogensinde i sine Levedage at sætte sin Fod paa en Højskole. Men hans overlegne Syn paa Højskolerne spores endnu hist og her i visse Kredse, selv om det heldigvis hører til Undtagelserne.

Matzen gik langt videre end Scavenius ønskede. Scavenius ønskede blot for Eksemplets Skyld at tage Tilskudet fra de Forstandere, der havde optraadt — som han sagde — »paa en oprørsk Maade«. Derudover ønskede han ikke at blande sig i, om de hørte til Venstre eller Højre. Denne

Linje fulgte Scavenius ganske konsekvent, — der var altsaa dog Mening i Galskaben. Men Matzen ønskede at ramme Folkehøjskolen som saadan. Han var Højskolens Fjende Nr. 1.

Det sidste Slag.

Det er ikke for meget sagt, at der i Efteraaret 1885 var Borgerkrigsstemning i Danmark. Der var Højskolemænd, der talte om, at Borgerkrigen kunde blive nødvendig, og andre, der advarede mod den og mindede om Melierne, der aldrig vilde kæmpe imod Landsmænd. Skulde Danmark gaa tilgrunde i indre Splid ligesom det frie Hellas i den peloponnesiske Krig? Det var i disse Dage, at Typografen Julius Rasmussen skød paa Estrup, og nye Tvangsforanstaltninger blev iværksat. Da saa ogsaa Berg selv blev idømt haard Fængselsstraf ved Nytaarstid 1886, skrev *Konrad Jørgensen*, Højskolebladets Redaktør, en Artikel, som han kaldte »det sidste Slag«.

Nu gælder det, sagde han her, at Reserven rykker frem. »De, der har været Folkets Talsmænd og Tillidsmænd i andre Retninger, de maa nu en lille Tid være rede til at lade deres Skolearbejde, deres Kirketjeneste, deres Studium eller deres anden Bedrift hvile for at give en Haandsrækning ved den Manøvre, der skal bringe vor krængede Skude paa ret Køl. Ingen, som der bliver kaldt alvorligt paa, tør holde sig tilbage nu, hvor det gælder Livet, først politisk talt, men dernæst ogsaa folkeligt talt, thi skulde Tilbagegangen sejre, da er der vel ingen, der venter, at vore Højskoler, vore Friskoler, vore Valgmenigheder, vore Ordførere og Penneførere længere faar Lov til at virke i Oplivelsens og Oplysningens Tjeneste«.

Kort efter rykkede *Ludvig Schrøder* selv ind i Landstinget som Venstrerepræsentant. Han havde nok følt det, som Hjalte nu for anden Gang kaldte paa Bjarke. Første Gang, det var da Pontoppidan talte i Odense. Ogsaa paa sin egen Skole tog han i denne Tid Dagens brændende Spørgsmaal op til Behandling, og baade det ene og det andet virkede som nye Signaler udadtil.

Alligevel blev dette »sidste Slag« noget af en Skuffelse, Schrøder var ikke Politiker og fandt sig aldrig tilrette i Landstinget. Forligspolitiken var atter ved at komme i Forgrunden, Bergs Visnepolitik var selv ved at visne bort i gold Protest. Forfølgelsen af Højskolerne hørte ret snart op igen. Scavenius havde egentlig aldrig næret noget Ønske om at komme dem til Livs, — det var Matzens Klike, der vilde det. De fik i deres Mistillid til Dr. Steenstrup udnævnt endnu en Tilsynsmand, men da Valget faldt paa Docent *Ludvig Feilberg*, vandt Højskolerne hurtigt en ny Ven. En efter en blev de udelukkede Højskoler taget til Naade, og Dr. Steenstrup udfoldede stor diplomatisk Dygtighed for at berede baade Skolerne og Ministeren en gylden Bro til det Tilbagetog, der paa begge Sider var en Nødvendighed. Havde Pontoppidan i sin Tid talt om, at Højskolemanden for at være uafhængig maatte give Afkald paa Statsstøtten, brugte Dr. Steenstrup nu ikke helt med Urette det stik modsatte Argument, at Forstanderne ønskede at faa Statsstøtten tilbage — for at blive uafhængige af de stedlige politiske Partier og Ledere.

Men Kampen døde ikke blot hen. Der blev ogsaa bygget noget nyt op. Ved Forhandling mellem Højre og Venstre blev der lavet en særlig Højskolelov, der udelukkede fremtidig Strid om Højskolernes Tilskud paa Finansloven. Den kom i 1892, og siden den Tid har den danske Stat aldrig blandet sig i, hvordan de danske Højskolers Stil-

ling til den politiske Udvikling har været. Højskolemændene har kunnet tale frit fra Leveren, hvad de sandelig ogsaa har gjort, og Scavenius' Arvtagere som Undervisningsministre i vort Aarhundrede har næsten alle haft Højskolens Syn paa Tingene — og ingen Enevældens.

Litteratur:

Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1841—1892, S. 340—95. (Kbhvn. 1944).

M. Steenstrup: Anklagerne mod Højskolerne belyste ved Kjendsgjerninger. (Kbhvn. 1886).

AD FORTIDS VEJE

Tyrkiet, Landet med de gamle Krigertraditioner, stoler stadig paa sin Hær. Af Kaptajnløjtnant V. K. Sorensen ..... S. 177

Den danske Invasion paa Gotland i 1361. Af Kaptajnløjtnant V. K. Sørensen ..... S. 182

Herredsskriveren i Lime fanger Fisk. Af Lærer P. A. Petersen ..... S. 188

Nogle af Middelalderens Farsoter. Af Gunnar Brier .... S. 198

Frederik Christian Eilschov. Af Pastor emeritus H. Hansen S. 217

Tømrerstrejken 1794 — og dens Følger. Af Charles Petersen S. 231

Handelsfyrsten Christian Wilhelm Duntzfelt. Af stud. jur. Erik Koch ..... S. 239

Kirkebygningen fortæller. Af Museumsinspektør Hans Lassen. S. 246

Da Folkehøjskolerne blev forfulgt af Estrup-Styret. Af Højskolelærer, Dr. phil. Roar Skovmand ..... S. 255

Billedet paa Forsiden er en Torvescene fra Tyrkiet.